

ΕΒΑΛΝΤ ΒΑΣΙΛΙΕΒΙΤΣ ΙΛΙΕΝΚΟΦ
**Η διαλεκτική του αφηρημένου
και του συγκεκριμένου
στο Κεφάλαιο του Μαρξ**

γράφει ο ΜΑΡΙΟΣ ΔΑΡΒΙΡΑΣ*

Ο φιλόσοφος και μαθητής του Έβαλντ Βασίλιεβιτς Ιλιένκοφ (1924-1979), Λ. Κ. Ναουμένκο, σε άρθρο του για αυτόν το 2005, μεταξύ άλλων, έγραψε: «Ο Ιλιένκοφ εργαζόταν με ένα διαφορετικό "διανοητικό υλικό" απ' ό,τι η επίσημη φιλοσοφία.

(...) (Σ)την ιστορία της σοβιετικής φιλοσοφίας, το φαινόμενο Ιλιένκοφ συνίσταται κυρίως στο γεγονός ότι μας οδήγησε (όχι μόνο αυτούς που τον ακολουθούσαν αλλά και τους σοβαρούς του αντιπάλους) πέρα από αυτό το πλαίσιο (τον αγώνα ανάμεσα στους "μηχανικιστές", τους "μενσεβικίζοντες ιδεαλιστές", και τελικώς τους σταλινικούς "ακαδημαϊκούς", ενάντια και στις δύο αυτές ομάδες».

Με αφορμή την έκδοση στα ελληνικά (ΕΝΕΚΕΝ 2017, σελ. 400) του πρώτου φιλοσοφικού πονήματος αυτού του πολύ σημαντικού Σοβιετικού φιλοσόφου, παρουσιάζουμε κομβικά σημεία του έργου αυτού καθώς και του κοινωνικοπολιτικού πλαισίου μέσα στο οποίο εκπονήθηκε, έχοντας την πεποίθηση πως μέσα στο σώμα της φιλοσοφίας εξέχουσα θέση κατέχει και η ιστορία της.

** Ηλεκτρολόγος μηχανικός
με μεταπτυχιακές και διδακτορικές
σπουδές στη Θεωρητική Φυσική*

Υπάρχουν βιβλία των οποίων ο τίτλος αντί να είναι σαφής και να υποδηλώνει με συνοπτικό τρόπο τις προθέσεις του συγγραφέα, απεναντίας τις συγκαλύπτει, δείχνοντας προς κατευθύνσεις που δεν συνιστούν το ουσιαστικό στοιχείο που αυτός φιλοδοξεί να πραγματευτεί. Το φιλοσοφικό πόνημα με τον τίτλο *Η διαλεκτική του αφηρημένου και του συγκεκριμένου στο Κεφάλαιο του Μαρξ*¹ του Σοβιετικού φιλοσόφου Έβαλντ Βασίλιεβιτς Ιλιένκοφ (1926-1979), το οποίο έχουμε πια στη διάθεσή μας και στην ελληνική γλώσσα, ιταλεί ακριβώς μια τυπική τέτοια περίπτωση και ευελπιστούμε πως στη συνέχεια θα καταστούν σαφείς οι λόγοι για τους οποίους αυτό συνέβη. Ουσιαστικά πρόκειται για το πρώτο συστηματικό έργο του εν λόγω στοχαστή, το οποίο απ' ό,τι φαίνεται ολοκλήρωσε στα μέσα της δεκαετίας του '50. Στη χώρα του κυκλοφόρησε για πρώτη φορά στις αρχές της δεκαετίας του '60 και σχεδόν αμέσως ακολούθησε η έκδοσή του στα ιταλικά. Αποτελούσε την πρώτη ολοκληρωμένη, και στην εποχή της την πιο εμβριθή, φιλοσοφική ανάλυση της μαρξικής μεθόδου, και όχι μόνο, όπως επίσης θα προσπαθήσουμε παρακάτω να καταδείξουμε. Σε μερικές πλευρές του το έργο αυτό δεν θεωρείται ξεπερασμένο ακόμη και στις μέρες μας, ενώ στην εποχή του, η πρώτη αυτή έκδοση, θα «χάριζε» στον συγγραφέα του το προσωνύμιό του «Πάστερνακ της φιλοσοφίας». Ο ίδιος λίγα χρόνια αργότερα, θα κατηγορείτο για «γνωσιολογι-

σμό» και αμετανόητο «εγελιανισμό», θα έχανε τη δυνατότητα να διδάσκει στο πανεπιστήμιο –«προνόμιο» που θα τον συνόδεψε έως το τέλος της ζωής του– και θα συνέχιζε να εργάζεται αποκλειστικά ως ερευνητής στο Ινστιτούτο Φιλοσοφίας της Ακαδημίας Επιστημών.

Στις μέρες μας, παρότι οι περισσότεροι από ποτέ άλλοτε αντίξοες και δυσοίωνες κοινωνικές συνθήκες καθιστούν μία εργασία που αναφέρεται στο διαλεκτικό σκέπτεσθαι, τη διαλεκτική και ιδίως την υλιστική εκδοχή της, να φαντάζει σε μερικούς κυρίαρχους κύκλους σχεδόν εξωτική, κανέναν από τους σοβαρούς διανοητές, οι οποίοι ασχολούνται με την ιστορία της φιλοσοφικής σκέψης εν γένει αλλά και ειδικά με την ανάλυση της μαρξικής διαλεκτικής μεθόδου και της μαρξικής συνεισφοράς στην ανθρώπινη κουλτούρα², δεν μπορεί να παρακάμψει αυτό το πολύ σημαντικό και συνάμα το πολύ αποκαλυπτικό, όσον αφορά τις ιδεολογικές διαμάχες και τα ιστορικά διακυβεύματα της εποχής του, έργο.³

Το βιβλίο του Ιλιένκοφ, αν και γενικά έχει επικρατήσει να εντάσσεται σε μια σειρά από απόπειρες που έγιναν κατά τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια τόσο στη Σοβιετική Ένωση όσο και σε άλλες χώρες να ξαναδιαβαστεί το *Κεφάλαιο* του Μαρξ και να διερευνηθεί η λογική του δομή υπό το φως ενός ανανεωμένου ενδιαφέροντος για τη φιλοσοφία και τη διαλεκτική, στην πραγματικότητα, ξεχωρίζει και διαφοροποιείται αισθητά

1. Έβαλντ Ιλιένκοφ, *Η Διαλεκτική του αφηρημένου και του συγκεκριμένου*, στο *Κεφάλαιο του Μαρξ* [Эвальд Васильевич Ильенков, *Диалектика абстрактного и конкретного в «Капитале»* К. Маркса], μετφ.: Ηρακλής Χριστοφορίδης, επιμ.: Γιώργος Στεφανίδης, Εκδ. ΕΝΕΚΕΝ, Θεσσαλονίκη 2017]. Το έργο είχε αρχικό τίτλο *Η διαλεκτική του αφηρημένου και του συγκεκριμένου στην επιστημονική και θεωρητική σκέψη* [Диалектика абстрактного и конкретного в научно-теоретическом мышлении], όμως ο τότε διευθυντής του Ινστιτούτου Φιλοσοφίας της Ακαδημίας Επιστημών Πιοτρ Νικολάγιεβιτς Φεντοσέεβ [Пётр Николаевич Федосеев (9/8/1908 — 18/8/1990)] έκρινε ότι ο τίτλος δεν ήταν αρμόζων, για λόγους που θα εξακριβώσουμε παρακάτω.

2. Δυστυχώς για κάποιους ο αριθμός αυτών των ανθρώπων και μελετητών δεν είναι καθόλου ευκαταφρόνητος ακόμη και μετά την παρέλευση 150 χρόνων από την έκδοση του μεγάλου αυτού έργου του Καρόλου Μαρξ, γεγονός που οφείλεται κυρίως στο διαχρονικό και επίκαιρο χαρακτήρα της παρακαταθήκης του και του ιδεώδους του κομμουνισμού.

3. Αν και σε γενικές γραμμές ο Ιλιένκοφ είναι γνωστός στο ελληνικό κοινό και από άλλα έργα του που έχουν αποδοθεί στα ελληνικά, δεν είναι απολύτως σάφης για ποιους λόγους το βασικό του φιλοσοφικό πόνημα παρέμεινε αμετάφραστο στη χώρα μας για δεκαετίες, αν ληφθεί δε υπόψη, ο σαφώς μη τοπικός χαρακτήρας του καθώς και η ιδιαίτερη σημασία και το ειδικό του βάρος για το σώμα του ζωντανού, διαχρονικού και αδογματίστου μαρξισμού.

από αυτές, κυρίως για δύο λόγους. Αρχικά επειδή αποτελεί τον σημαίνοντα και κομβικό ιστορικό πρόδρομο κάθε άλλης προσπάθειας επανεκκίνησης του κριτικού μαρξισμού με σημείο αναφοράς τη σχέση του Μαρξ με τον Χέγκελ⁴, δηλαδή τη σχέση ανάμεσα στην υλιστική και την ιδεαλιστική διαλεκτική. Ωστόσο, ο σημαντικότερος και κυριότερος λόγος είναι πως ο συγγραφέας του σκόπευε σε μια κατανόηση και αντίστοιχη επεξεργασία της μαρξικής υλιστικής μεθόδου γνώσης (σε αντιδιαστολή με τη χεγκελιανή) με τρόπο που η εφαρμογή της να μην περιορίζεται σε μια συγκεκριμένη επιστήμη (π.χ. πολιτική οικονομία) ή θεματική (*Κεφάλαιο* του Μαρξ) αλλά να λειτουργεί ως μια χρήσιμη οδηγική και γενετική αρχή, ένα ισχυρό θεωρητικό μέσο, το οποίο δίπλα, σε συνδυασμό και σε συνεργασία με άλλα, να συμβάλει στην ακριβέστερη νοητική αναπαράσταση και αναπαραγωγή της δυναμικής και δύσβατης πραγματικότητας. Και αυτό τόσο στο επίπεδο της φύσης όσο και κυρίως στο επίπεδο της κοινωνίας και της σκέψης εν γένει, με τελικό σκοπό

4. Χρειάζεται εδώ να αναφερθεί για λόγους ιστορικής συνέπειας πως είχε προηγηθεί μια προσπάθεια του Μαρκ Μουσσέεβιτς Ρόζενταλ [Марк Моисеевич Розенталь, 1906-1975], του γνωστού και σημαντικού Σοβιετικού φιλοσόφου, διδάκτορα Φιλοσοφίας και πανεπιστημιακού καθηγητή, ειδικού στον τομέα της διαλεκτικής λογικής, της κοινωνικής φιλοσοφίας και της ιστορίας της ρωσικής φιλοσοφίας. Ωστόσο, η εργασία του Ιλιένκοφ ήταν σε διαφορετικό επίπεδο, κάτι που ουσιαστικά αναγνώριζε και ο ίδιος ο Ρόζενταλ, ο οποίος στην εισαγωγή που έκανε στο βιβλίο επέστησε την προσοχή του Σοβιετικού αναγνώστη στο βιβλίο ενός πρωτοεμφανιζόμενου και σχετικά νεαρού συγγραφέα, και συνόδευσε αυτή του την προτροπή του με τα εξής λόγια: «Το βιβλίο του Ε.Β Ιλιένκοφ μελετά μία από τις πιο ουσιαστικές και ενδιαφέρουσες πλευρές της διαλεκτικής μεθόδου, την οποία ο ίδιος ο Μαρξ περιέγραψε ως τη μέθοδο της ανόδου από το αφηρημένο στο συγκεκριμένο. Κατά την άποψή μας, το έργο του συγγραφέα αξίζει την προσοχή των αναγνωστών που ενδιαφέρονται για τη μαρξιστική φιλοσοφία, και θα πάρει την αρμόζουσα θέση στη βιβλιογραφία που μελετά τη φιλοσοφική σημασία του *Κεφαλαίου*». Αν εξαιρεθεί, η περιοριστική κατά τη γνώμη μας τελευταία έκφραση, που ίσως εξηγείται από τη συγκυρία, είχε αναμφίβολα κρίνει σωστά.

φυσικά, τον αναγκαίο και επίκαιρο (και για την εποχή του και για σήμερα) επαναστατικό μετασχηματισμό της. Αυτή η φιλοσοφική εργασία που εγκαινίαζε ο Ιλιένκοφ, παρότι σχετιζόταν άμεσα με το ζήτημα της έκθεσης του κατηγορητικού συστήματος του υλιστή Μαρξ στο μνημειώδες του έργο, το *Κεφάλαιο*, δεν αποτελούσε και δεν καλούσε στην οικοδόμηση κάποιας αυστηρής μεθοδολογίας, άλλωστε ήταν πολέμιος κάθε προσπάθειας ή αντίληψης συρρίκνωσης της φιλοσοφίας και του μαρξισμού αμιγώς σε μεθοδολογία και εντέλει σε κάποιο είδος επιστημονισμού. Επίσης δεν σκόπευε να πραγματοποιήσει την εν λόγω διαλεκτική μόνο στο συγκεκριμένο έργο του Μαρξ, αλλά να την τοποθετήσει και επαναθεμελιώσει σε ευρύτερα επιστημολογικά πλαίσια, έχοντας ωστόσο επίγνωση των κινδύνων που εγκυμονούσε η θεώρηση της μαρξικής μεθόδου γνώσης ως μιας εφαρμοσμένης λογικής και αντίστοιχα του έργου του μεγάλου Γερμανού στοχαστή και φιλοσοφικού του ειδώλου (πλάι στον Σπινόζα και τον Χέγκελ) ως ενός αντικειμένου μελέτης που από τη λεπτομερή του ανάλυσή θα μπορούσε να αποσπαστεί μια θεωρία ή μια γενική μέθοδος ή ακόμη περισσότερο, μία θεωρησιακή οντολογία, που με απόλυτη συνέπεια θα κάλυπτε όλα τα πεδία του επιστητού και τις διαφορετικές μορφές κοινωνικής συνείδησης και σημασιοδότησης (φιλοσοφία, επιστήμη, τέχνη). Ο περιορισμός της φιλοσοφίας σε ένα τέτοιο πλαίσιο θα καθιστούσε την επιστήμη και τη φιλοσοφία αμοιβαία περιττές, και τα γεγονότα και τα συμβάντα –οικονομικά και μη– θα αποτελούσαν απλά τα υλικά που φωτίζουν την εκδίπλωση και την κίνηση μιας αδύνατης λογικής. Τελικώς, θα υποβιβάζονταν σε απλούς εμπράγματος φορείς της, εκφράσεις και πραγματώσεις ενός πανταχού παρόντος αν και αόρατου λογικο-μεθοδολογικού ιστού που κρύβεται πίσω από κάθε λέξη. Κάτι τέτοιο είναι προφανές πως δεν θα μπορούσε να έχει καμία διάσταση μιας αληθινά διαλεκτικής και υλιστικής αντιστροφής της χεγκελιανής λογικότητας, αλλά θα αποτελούσε

μία λιγότερο ή περισσότερο σύνθετη μορφή της απλοϊκής θέσης, αρχικά της Δεύτερης Διεθνούς και αργότερα του σταλινισμού, πως η φιλοσοφική ουσία του μαρξισμού δεν επιτυγχάνεται δι-αφορετικά παρά με μια «συνεπή» και «υλιστική» εγγεληνική αντιστροφή, ως δηλαδή μια θεωρία που με λίγες καίριες αντικαταστάσεις, οντολογικές και μεθο-δολογικές, θα ελάμβανε τέτοια συμπα-γή μορφή που θα έληγε όλα τα θεωρη-τικά ζητήματα άπαξ διά παντός. Για τον Ιλιένκοφ, η διαλεκτική δεν ήταν σε κα-μία περίπτωση μία μέθοδος αποκλειστι-κά αναγωγική, αλλά μέθοδος νοητικής και εννοιολογικής αναπαράστασης και αναπαραγωγής της ιστορικά εξελισσό-μενης πραγματικότητας (μία θεώρηση που φυσικά δεν συνώνυμη με μια απλή αντανάκλαση) με την οποία εξηγούνται, εξελίσσονται και μετασχηματίζονται πραγματικά κοινωνικά φαινόμενα του πραγματικού, πρακτικού και συνειδητού ιστορικού ανθρώπου.

Θεωρούμε απαραίτητο επομένως να αναφερθούμε αρχικά, φυσικά εντελώς επιγραμματικά, σε ορισμένες θεωρη-τικές εξελίξεις που προηγήθηκαν της *Διαλεκτικής του αφηρημένου και του συγκεκριμένου* και που σχετίζονται άρ-ρηκτα μαζί της. Αυτές ήταν: α) η μεγάλη φιλοσοφική διαμάχη που είχε ξεσπάσει στο πλαίσιο της μετεπαναστατικής σο-βιετικής φιλοσοφίας κατά το δεύτερο ήμισυ της δεκαετίας του '20 ανάμεσα σε δύο θεωρητικές ομάδες, την ομάδα των επονομαζόμενων «μηχανικιστών» με κύριο εκπρόσωπό τους την Λ. Ι. Άξελροντ-Ορθοντοξ και την ομάδα των «διαλεκτικών» με επικεφαλής τον Ντε-μπόριν που θα έληγε με την επίσημη παρέμβαση του κόμματος –και δη του επικεφαλής του Ι.Β. Στάλιν–, με τη δι-ακήρυξη της κομματικότητας ως ακρο-γωνιαίο λίθο κάθε δραστηριότητας της πνευματικής ζωής, και η αζίωση για ενόπια θεωρίας και πρακτικής γίνεται το εργαλείο θεωρητικής αιτιολόγησης και δικαιολόγησης κάθε πολιτικής πρά-ξης και κάθε κρατικής απόφασης. Η πο-ρεία της μετατροπής του μαρξισμού σε απολογητή της καθημερινής πολιτικής

θα διαρκέσει σχεδόν μία δεκαετία και θα κορυφωθεί το 1938. Εφεξής θα παγι-ωνόταν με το γνωστό, συνοπτικό «φιλο-σοφικό» δοκίμιο του Στάλιν *Διαλεκτικός και ιστορικός υλισμός* το οποίο για μια δεκαεπενταετία σχεδόν αποτέλεσε τη βίβλο της σοβιετικής φιλοσοφίας, β) η δημοσίευση δύο σημαντικών κειμένων στην ιστορία της μαρξικής σκέψης, του βιβλίου του Ούγγρου φιλοσόφου Γκέ-οργκ Λούκατς *Ο νεαρός Χέγκελ* (1948) και το βιβλίο *Υποκείμενο–Αντικείμενο* (1952) του Γερμανού μαρξιστή φιλοσό-φου Ερστ Μπλοχ, τα οποία συνέβαλαν πολύ στην εκ νέου ανάδευση των φιλο-σοφικών νερών, αφού έθιγαν ζητήματα της σχέσης του Μαρξ με τον μεγάλο Γερμανό ιδεαλιστή φιλόσοφο (αυτή την εποχή όλοι οι Γερμανοί ιδεαλιστές αντι-προσώπευαν, για την επίσημη φιλοσο-φία, εκπροσώπους της αριστοκρατικής αντίδρασης και του υλισμού της Γαλλι-κής Επανάστασης), γ) Η ανακάλυψη και έκδοση των *Βασικών γραμμών της πολι-τικής οικονομίας (Grundrisse der Kritik der Politischen Ökonomie)*, των γρα-πτών του Μαρξ των ετών 1856-1857, ένα πολύ σημαντικό γεγονός, μέσα στο ίδιο το σώμα του διεθνούς μαρξισμού αυτή τη φορά, κείμενα που για πρακτικούς λόγους ήταν εντελώς άγνωστα για τους μαρξιστές, πάνω από μισό αιώνα μετά τον θάνατο του συγγραφέα τους.⁵ Τα *Grundrisse* θεωρούνταν ως η πιο ώριμη πηγή του Μαρξ και το σημείο όπου ο μετέπειτα συγγραφέας του *Κεφαλαίου* παρουσίαζε εναργώς τη μέθοδό του, δ) Το έργο του Σοβιετικού ψυχολόγου Λεβ Σεμιόνοβιτς Βιγκότσκι (Лев Семенович Выготский, 17 Νοεμβρίου 1896 – 11 Ιου-

5. Τα *Grundrisse* (Μαρξ, 1989, 1990, 1992) δεν είχαν εκδοθεί ολοκληρωμένα σε ρωσική μετά-φραση, ενώ ούτε η πρώτη γερμανική έκδοσή τους (Μόσχα, 1939-1941) ούτε η ανάπτυξή τους (Βε-ρολίνο, 1953) δεν συμπεριλήφθηκε ως τμήμα της ανολοκλήρωτης σοβιετικής έκδοσης των *Απάντων* του Μαρξ (MEGA) ή της έκδοσης επιλεγμένων έργων (WERKE). Ωστόσο, σε αντίθεση με τα χειρόγραφα *Frühschriften* του 1844, τα οποία εξαφανίστηκαν από το επίσημο corpus του Μαρξ, τα *Grundrisse* εκ-δόθηκαν τελικώς στην ΕΣΣΔ και μάλιστα στο αποκο-ρύφωμα της σταλινικής περιόδου της.

νίου 1934) (του «*Μότσαρτ της ψυχολογίας*» όπως έχει με σημασία αποκαλεστεί από κάποιους), ο ρόλος που διαδραμάτιζε σε αυτό η φιλοσοφική μεθόδος του Σπινόζα, και το σημαντικό συμπέρασμά του πως η πνευματική ανάπτυξη των παιδιών και του ψυχισμού τους είναι λειτουργία των ανθρωπινων κοινοτήτων, παρά των μεμονωμένων ατόμων. Το τελευταίο αυτό στοιχείο θα διαδραμάτιζε αργότερα στον Ιλιένκοφ ξεχωριστό ρόλο, κατά την δική του επεξεργασία της φύσης και του χαρακτήρα των ιδεών οντοτήτων.

Ο Ιλιένκοφ, όντας βαθύς γνώστης των θεωρητικών ζητημάτων και έχοντας πλήρη επίγνωση της σημασίας των παραπάνω εξελίξεων, αντιλήφθηκε ότι όλα αυτά ήταν δυνατόν, σε συνδυασμό με την έκδοση των *Παρισινών Χειρογράφων* του Μαρξ του έτους 1844⁶ (που, σημειωτέον, δεν συμπεριλαμβάνονταν στο κανονικό corpus των κλασικών του μαρξισμού, αλλά που αποτελούσαν αναμφίβολα έργο του ίδιου του Μαρξ και η έκδοσή τους έτυχε να συμπέσει χρονικά με την περίοδο της συγγραφής της διδακτορικής εργασίας του νεαρού διανοητή), να εκληφθούν ως μια νέα θεωρητική βάση για την επανεξέταση ορισμένων άκαμπτων έως τότε θεωρητικών θέσεων αλλά και, κάτι που ήταν περισσότερο σημαντικό, για μία συνολική επανεκκίνηση της ζωντανής μαρξιστικής σκέψης από τον θεωρητικό λήθαργο όπου αυτή είχε περιέλθει για τρεις σχεδόν δεκαετίες.

Υπό το φως, λοιπόν, αυτών των εξελίξεων και μέσα σε ένα γενικό κλίμα απόρριψης της σκέψης του Χέγκελ ως ακραίου προϊόντος της αστικής φιλοσοφίας, είναι ευνόητο γιατί η σημαντική εργασία του Ιλιένκοφ – η οποία αποκάλυπτε και διασαφηνίζει πολλά σημαντικά στοιχεία της μαρξικής κατανόησης του εγγελιανού corpus στη σκέψη και διανοητική εξέλιξη του συγγραφέα του *Κεφαλαίου* και καλούσε σε μια οριστική απομάκρυνση από τα απλουστευτικά

σχήματα των προηγούμενων δεκαετιών όσον αφορά το λογικό περιεχόμενο ης επαναστατικής ανατροπής που συνεπαγόταν για την εξέλιξη της επιστημονικής και φιλοσοφικής σκέψης το έργο του – χρειάστηκε επτά ολόκληρα χρόνια για να εκδοθεί με μορφή βιβλίου, το έτος 1960, και παρότι στην τελική της μορφή επρόκειτο για μια σοβαρά λογοκριμένη εργασία, η δημοσίευσή της θα καθιέρωνε αμέσως τον Ιλιένκοφ ως μια από τις πιο κεντρικές φιγούρες μιας γνήσιας προσπάθειας αποσταλινοποίησης και αναζωογόνησης της σοβιετικής φιλοσοφικής κουλτούρας.⁷

Το πρόγραμμα του Ιλιένκοφ: η ανάπτυξη της μαρξιστικής διαλεκτικο-υλιστικής μεθόδου

Μετά από αυτές τις, κατά τη γνώμη μας, απαραίτητες για την ιστορική πλαίσιση του έργου επισημάνσεις, θα επιχειρήσουμε όχι να παρουσιάσουμε αναλυτικά το βιβλίο, μιας και ο χώρος αλλά και το σύνθετο και ευρύ περιεχόμενό του δεν μας επιτρέπει κάτι τέτοιο, αλλά να σταθούμε σε ορισμένες κομβικές του πλευρές.

Δύο πολύ σημαντικά, συμπυκνωμένα και σύντομα χωρία του Μαρξ στα *Grundrisse*, θα αποτελέσουν το αφηρητικό σημείο του Ιλιένκοφ, στο δικό του τολμηρό θεωρητικό εγχείρημα, όπως αυτό θα αποτυπωθεί, αρχικά, στη διαλεκτική του αφηρημένου και του συγκεκριμένου.

Στο εισαγωγικό μέρος των *Grundrisse*, κατά τη διάρκεια των στοχασμών του για τη μεθοδολογία, ο Μαρξ μιλά για την νόηση ως μια διαδικασία που *οικειοποιείται* και *συνοψίζει*, το συγκεκριμένο σε μορφή σκέψης. Το *συγκεκριμένο* είναι ο μαρξικός όρος για τον σύνθετο υλικό

7. Πρόκειται για μια εξέλιξη που γενικώς δεν αναγνωρίζεται, παραγνωρίζεται ή υποτιμάται, περιορίζοντας με αυτό τον τρόπο την ανάλυση και κατανόηση της σοβιετικής φιλοσοφίας στη «Δύση» και καθιστώντας την τουλάχιστον προβληματική.

κόσμο σε όλες του τις σχέσεις και αλληλεπιδράσεις: «Το συγκεκριμένο είναι συγκεκριμένο επειδή είναι η συνόψιση πολλών προσδιορισμών, άρα ενότητα του πολλαπλού.»⁸

Για τον Μαρξ, είμαστε μέρος του υλικού κόσμου και η συνείδησή μας αντανακλά αυτό τον κόσμο σε όλη του τη συνθετότητα και τον δυναμισμό ενώ η *σύλληψη* του συγκεκριμένου αποτελεί ένα ενέργημα *συνόψισης* με μορφή σκέψης. Η αποτελεσματική και αληθινή γνώση δημιουργείται ξεκινώντας με τις κριτικές αφηρημένες κατηγορίες και από αυτές κινείται προς μία κατανόηση των σύνθετων συγκεκριμένων πραγματικοτήτων, αποκαλύπτοντας τη δυναμική των σχέσεων ανάμεσά τους. Με τα δικά του λόγια αυτό διατυπώνεται ως εξής: «Η μέθοδος της ανάβασης από το αφηρημένο στο συγκεκριμένο δεν είναι παρά ο τρόπος με τον οποίο η σκέψη οικειοποιείται το συγκεκριμένο, το αναπαράγει ως πνευματικό συγκεκριμένο. Με κανένα τρόπο όμως δεν είναι η διαδικασία γένεσης του ίδιου του συγκεκριμένου».⁹

Ο Ιλιένκοφ, ορμώμενος από τα δύο παραπάνω χωρία, αποφασίζει να αναπτύξει την υλιστική διαλεκτική κατανόηση του χαρακτήρα της νοητικής αφαίρεσης, δηλαδή της κατηγορίας του συγκεκριμένου και της συγκεκριμενότητας εν γένει, και επιθυμούσε να πραγματώσει αυτό τον στόχο σε δύο επίπεδα: στο πρώτο, ήθελε να καλλιεργήσει την επίγνωση ότι όλα αυτά που κανονικά θεωρούμε ότι είναι αποτελέσματα του εγκυφάλου μας, της σκέψης μας, της γλώσσας και των πιο αφηρημένων ιδεών μας, στην πραγματικότητα αποτελούν κοινωνικά και ιστορικά παράγωγα που αναδύονται από μία σύνθετη προϋπάρχουσα συγκεκριμένη πραγματικότητα¹⁰. στο

δεύτερο, να επεξεργαστεί διεξοδικότερα και πιο εξονυχιστικά με ποιο τρόπο ακριβώς η σκέψη, κατάλληλα προσανατολισμένη, οδηγούμενη, εκτελούμενη και κατανοημένη, καθίσταται ικανή να «οικειοποιείται» και να «συνοψίζει» τη συγκεκριμενότητα των φαινομένων, των πραγμάτων και των διαδικασιών. Στην παραπάνω κατεύθυνση, ιδιαίτερα σημαντική αναδείχθηκε η ανάγκη κατασκευής εννοιών, κατά τα φαινόμενα αφαιρέσεων, η χρήση των οποίων, ωστόσο, δύναται να αποκαλύπτει την εσωτερική ουσία των σύνθετων φαινομένων και να τα αναπαράγει με τη μορφή της σκέψης. Ο ίδιος αποκαλεί αυτές τις έννοιες *συγκεκριμένες αφαιρέσεις*. Για να γίνει κατανοητό τι εννοεί με τον όρο *συγκεκριμένο εν γένει*, χρειάζεται να εξετάσουμε το πως ο Ιλιένκοφ αναπτύσσει το διαλεκτικο-υλιστική κατανόηση του συγκεκριμένου και του αφηρημένου μέσω της κριτικής εμπλοκής του με τις κυρίαρχες ερμηνείες αυτών των εν λόγω κατηγοριών στην αστική σκέψη.

Το αφηρημένο και το συγκεκριμένο

Σύμφωνα με την κοινή και δεσπόζουσα αντίληψη του αφηρημένου και του συγκεκριμένου, ειδικά όπως είχε αποκρυσταλλωθεί στην κυρίαρχη φιλοσοφική κληρονομιά και την κοινή αντίληψη, οι αφηρημένες έννοιες συμπεραίνονται και εξάγονται από εκείνες τις ιδιότητες των όντων που είναι γενικές ή καθολικές, ανήκουν δηλαδή κοινά σε μια ομάδα αυτών. Ένας κύκνος είναι ένα συγκεκριμένο ον που αναπαρίσταται νοητικά και προσδιορίζεται με μία συγκεκριμένη έννοια. Η λευκότητα είναι μία αφηρημένη ιδιότητα των κύκνων, μαζί με πολλές άλλες. Ένας συνήθης τρόπος σκέψης όσον αφορά το αφηρημένο και το συγκεκριμένο σε αυτή την παράδοση είναι, να πούμε, ότι οι συγκεκριμένες

8. Μαρξ, 1989: 66.

9. Στο ίδιο, σ. 67.

10. Εδώ βρίσκεται το σημείο όπου το πρώιμο έργο του φιλοσόφου συνδέεται με την κατοπινή επεξεργασία από μέρους της κατηγορίας του ιδεατού και του χαρακτήρα των ιδεατών οντοτήτων. (βλ. *Διαλεκτικά ιδεαλнього* [Η Διαλεκτική του

Ιδεατού], Πορτο, 1 (2009), σ. 6-62. (ελλ. έκδοση: Ιλιένκοφ, 2016).

έννοιες μας παρέχουν πολλά στοιχεία αναφορικά με κάποια οντότητα, ενώ οι αφηρημένες έννοιες λίγα στοιχεία αναφορικά με περισσότερες οντότητες. Κάποια εκδοχή αυτής της άποψης όσον αφορά τη διαφορά ανάμεσα στο αφηρημένο και το συγκεκριμένο αποτελεί κοινό τόπο για τη σκέψη του αγγλικού εμπειρισμού, του μηχανικού υλισμού του 18ου αιώνα και του καντιανού γερμανικού ιδεαλισμού, καθώς επίσης και της ύστερης αγγλικής και αμερικανικής φιλοσοφίας. Ο Ιλιένκοφ ισχυρίζεται, επιχειρηματολογεί και τεκμηριώνει, χρησιμοποιώντας πολύ ισχυρά επιχειρήματα, πως η παραπάνω αντίληψη αποτελεί μία πολύ ρηχή ερμηνεία των φαινομένων και μία παντελώς ανεπαρκή εικόνα της διαδικασίας πρόσληψης του κόσμου, απόκτησης εμπειριών και γνώσεων, αλλά κυρίως και πρωτίστως, της διαδικασίας δημιουργίας νέας πραγματικότητας. Ο τρόπος αυτός αποτελεί για αυτόν μία πολύ πενιχρή ερμηνεία του τρόπου με τον οποίο η σκέψη χρησιμοποιεί τις έννοιες και ως θεμελιώδη αδυναμία αυτών των προσεγγίσεων, θεωρεί το γεγονός ότι «βασίζονται ακράδαντα σε ένα μοντέλο επιστημολογίας τύπου Ροβινσώνα Κρούσου, στο οποίο το υποκείμενο της γνωστικής διαδικασίας είναι ένα μεμονωμένο ανθρώπινο άτομο, σε απομόνωση από τη συνάφεια των κοινωνικών σχέσεων και σε αντιπαράθεση με “όλα τα υπόλοιπα” άτομα».¹¹

Ο συγγραφέας της *Διαλεκτικής* είναι σε αυτό εδώ το σημείο κατηγορηματικός. Δεν υπάρχει Ροβινσώνας Κρούσος, δεν υφίσταται καμία Ροβινσωνιάδα, με την έννοια ότι το άτομο αρχίζει να χτίζει την ατομική του κοσμοθέαση εμπειρικά, και κατόπιν εργαζόμενο μόνο πάνω σε αυτήν την πρόσληψη, μόνο σε σχέση με τον ίδιο του τον εαυτό, κατακτά σταδιακά συνεχώς υψηλότερες έννοιες. Στηριζόμενος στην εργασία του σοβιετικού ψυχολόγου Βιγκότσκι, θα δείξει πως, αντίθετα με την παραπάνω προσέγγιση ακόμη και το πιο στοιχειώδες εμπειρικό

βίωμα αποτελεί στην πραγματικότητα μία σύνθετη, κοινωνικά διαμεσολαβημένη και προσδιορισμένη διαδικασία. Κάθε άτομο κατακτά τη συνείδηση μέσα στην κοινωνία, μέσα στην οποία βρίσκεται μια προϋπάρχουσα, διαμορφωμένη, παγιωμένη, αντικειμενική πνευματική κουλτούρα, την οποία είναι αναγκασμένο να οικειοποιηθεί, ακόμη και αν προτίθεται να την μετασχηματίσει στη πορεία, μέσα από τις πιο διαφορετικές της μορφές: την πολιτική, το νόμο, την ηθικότητα, τη θρησκεία, την κοινωνική ζωή, τις βασικές μορφές επικοινωνίας κ.λπ. Η ανθρώπινη συνείδηση, εμπειρία και σκέψη αποτελούν πλήρως κοινωνικά προϊόντα και η ικανότητά μας για εμπειρικά βιώματα και λογική ικανότητα υψηλού επιπέδου, αναδύονται και αναπτύσσονται μέσα από μία σύνθετη, αντικειμενική διαλεκτική διαδικασία. Κάθε εμπειρία αρθρώνεται μέσω της γλώσσας, η οποία από μόνη της συνιστά κοινωνικό προϊόν, ένα ιδίωτο αποκρυστάλλωμα της κοινωνικής μνήμης. Οι πιο βασικές εμπειρικές συμπλοκές μας λαμβάνουν μορφή (μορφοποιούνται, σχηματίζονται) μέσω της απόκτησης από μέρους μας της ομιλίας και της γλώσσας. «Χάρη στη γλώσσα το άτομο “βλέπει” τον κόσμο όχι μόνο, και όχι τόσο μέσω, των δικών του ματιών όσο μέσω εκατομμυρίων ματιών»¹² μας λέει ο Ιλιένκοφ, ενώ συνεχίζοντας πάντα στο ίδιο πνεύμα λίγο παρακάτω, αναφέρει πως «το περιεχόμενο μιας παράστασης συλλαμβάνει αυτό το οποίο συγκρατείται στην κοινωνική μνήμη, στις μορφές αυτής της κοινωνικής μνήμης όπως αναπαρίστανται, αρχικά, στην ομιλία και τη γλώσσα... Όταν έχω μία παράσταση, έχω μία κοινωνικά παισιωμένη (δηλαδή διατυπωμένη στην ομιλία ή ικανή να διατυπωθεί στην ομιλία) εποπτεία. Δεν μπορούμε να σχηματίσουμε την έννοια κάποιου πράγματος, αν εγώ, μέσω της ομιλίας, δεν παρατηρήσω αυτό το πράγμα μέσα από τα μάτια ενός άλλου ατόμου ή αυτό το άλλο άτομο δεν επο-

11. Ιλιένκοφ, 2017α: 60.

12. Στο ίδιο, σ.63

πτεύει αυτό το πράγμα μέσα από τα μάτια μου. Συμπλεκόμαστε σε μια αμοιβαία ανταλλαγή παραστάσεων. Μια παράσταση είναι ακριβώς αυτή η λεκτικά, διατυπωμένη εποπτεία».¹³

Εδώ θα πρέπει να γίνει μία μικρή παρέκβαση για να εξετάσουμε ένα άλλο σημαντικό ερώτημα που ανακύπτει: εάν το σαφώς εμπειρικό πεδίο στο οποίο στηρίζεται η ενατένιση και γνώση κάποιου πράγματος είναι κοινωνικά προσδιορισμένο από την κοινωνική ανθρώπινη εξέλιξη, τι συμβαίνει τότε όσον αφορά τις αφηρημένες ιδέες μας; Και εδώ ο Ιλιένκοφ δείχνει κάτι πολύ σημαντικό όσον αφορά το μαρξικό έργο: ο Μαρξ, σε αντιδιαστολή με τον Χέγκελ, αλλά και κάθε είδους ιδεαλιστική θεώρηση των πραγμάτων, έβλεπε τις αφηρημένες κατηγορίες και την τάση να σκεφτόμαστε με αφαιρέσεις ως μία έκφραση πραγματικών εξελίξεων, ως μια ανοικτότητα προς τον πραγματικό κόσμο, τόσο τον φυσικό όσο και τον ανθρώπινο, τον κοινωνικά δημιουργημένο, και όχι απλώς ως ένα παιχνίδι της συνείδησης και του πνεύματος, που κλεισμένα στον εαυτό τους και στη τέλεια ανεπτυγμένη συστηματική τους λογικότητα αυτοεπισκοπούνται και αυτοαναπτύσσονται (έστω και αν για λίγο «καταδέχονται» για λόγους ανάγκης να βγουν έξω από αυτόν).¹⁴

13. Στο ίδιο, σ.64.

14. Είναι σημαντικό να τονιστεί σε αυτό το σημείο ότι ο Ιλιένκοφ τόσο σε αυτή του την εργασία και την επεξεργασία της κατηγορίας του «συγκεκριμένου γενικού» όσο και αργότερα κατά την επεξεργασία μιας άλλης κρίσιμης κατηγορίας, εκείνης του «ιδεατού», επιλέγει να μην τις πραγματευτεί αποκλειστικά από μεθοδολογική σκοπιά μόνο για να ανακαλύψει μια αυστηρή «λογική», υιοθετώντας μια προσέγγιση που ομοιάζει και συγγενεύει περισσότερο με το θετικισμό ή στην καλύτερη περίπτωση με ένα άχρονο δομισμό, αφού αμφότερες αυτές οι προσεγγίσεις καθιστούν εντέλει τη διαλεκτική ένα τυπικό-λογικό σύστημα, όπου το «ζήτημα της λογικής» ενδιαφέρει περισσότερο από τη «λογική του ζητήματος» και «ο Πρώσος μονάρχης και η ψείρα στο κεφάλι αυτού του μονάρχη μπορούν να υπηρέτησουν το ίδιο καλά τον ιδεαλιστή-διαλεκτικό» (βλ. Ιλιένκοφ, 1983:178 και 173-174). Η διαλεκτική και οι έννοιές της επομένως είναι ανοιχτές στην πραγματικότητα, «στοχεύουν» σε αυτήν, αυτήν παρακολουθούν, αυτή είναι η ζωντανή

Επανελημένα, αναφέρει ο Ιλιένκοφ, «ο Μαρξ χρησιμοποιεί αυτό τον όρο για να χαρακτηρίσει τα πραγματικά φαινόμενα και τις σχέσεις που υπάρχουν έξω από τη συνείδηση, ασχέτως (ανεξάρτητα) από το εάν αυτά αντανακλώνται ή όχι σε αυτήν».

Ο Ιλιένκοφ ισχυρίζεται εδώ ότι για την υλιστική διαλεκτική δεν υπάρχει εγγενής διαφορά ανάμεσα στο επίπεδο της συγκεκριμενότητας των βασικών εννοιών που συγκροτούν τη γλώσσα μας και στις αφηρημένες καθολικές κατηγορίες της σκέψης. Στην πραγματικότητα και τα δύο αυτά είδη εννοιών αποτελούν υλικά και κοινωνικά προϊόντα. Οι καθημερινές έννοιες και οι καθολικές και γενικές αφαιρέσεις μπορεί να έχουν κοινωνικό, υλικό και πραγματικό χαρακτήρα, όμως εγκαταλειμμένες στην αμεσότητά τους δεν είναι τίποτε άλλο παρά αποσπασματικές, μονόπλευρες και ατελείς πλευρές της συγκεκριμένης πραγματικότητας. Επομένως, δεν προϋπάρχουν ως συγκεκριμένες, δεν δίνονται ως συγκεκριμένες, αλλά γίνονται συγκεκριμένες από τη στιγμή που χρησιμοποιούνται για να αποκαλύψουν και να εκθέσουν τις πραγματικές διασυνδέσεις και σχέσεις ανάμεσα στα πράγματα. Η συγκεκριμενότητα είναι δυνατόν να εισέλθει, να ενσωματωθεί, να ενσωματωθεί σε αυτές τις βασικές ιδέες ή τις, έτσι επονομαζόμενες, «αφηρημένες» καθολικές κατηγορίες, ανάλογα με το με πόση συνέπεια και επάρκεια αυτές συνδυάζονται στη συγκεκριμένη ανάλυση.

Ο Ιλιένκοφ, ακολουθώντας τους Μαρξ, Λένιν, αλλά και άλλους διαλεκτικούς υλιστές, βλέπει τον αντικειμενικό χαρακτήρα του σκέπτεσθαι ως συγκέ-

πηγή τροφοδοσίας τους, από αυτήν απορρέουν, αυτήν εκφράζουν, αυτή αποτελεί τον σκοπό τους, και σε καμιά περίπτωση το αντίστροφο. Αυτή η ανοικτότητα προς τη σύνθετη πραγματικότητα της διαλεκτικής όχι μόνο δεν συνιστά κίνδυνο σχετικοποίησης και παράλυσής της, αλλά απεναντίας την προστατεύει από κάθε οστεοποίηση και φυσικοποίηση και της προσδίδει μεγαλύτερη ευλυγισία, πλαστικότητα, ακρίβεια, ερμηνευτική ικανότητα, και μετασχηματιστικό δυναμικό εν συγκρίσει με οποιοδήποτε κλειστό αυτοενδοσκοπικό σύστημα.

ντρωση, συνόψιση, αναπαραγωγή, και με αυτόν τον τρόπο εντέλει, ως «οικειοποίηση» της συγκεκριμένης πραγματικότητας, που σκοπεύει στο να καταστεί δυνατή η ανθρώπινη επενέργεια στον κόσμο, και γενικά η ανθρώπινη πράξη, αποτελεσματική και αληθινή. Οποτεδήποτε θέλουμε να γνωρίσουμε και να κατανοήσουμε κάποιο πράγμα θα πρέπει να είμαστε ικανοί να το αναπαραστήσουμε και να το αναπαράγουμε νοητικά ως μία ενότητα διαφορετικών πλευρών, μία διαλεκτική ενότητα δεσμών, αλληλοσυνδέσεων και αλληλεπιδράσεων φαινομένων μέσα σε ένα συγκεκριμένο σύστημα. Το στοιχείο αυτό τονίζεται από τον Ιλιένκοφ ως εξής:

«Το συγκεκριμένο (και όχι το αφηρημένο) –ως πραγματικότητα που εκλαμβάνεται στην ανάπτυξή της, στην νομοτελειακή της διαίρεση– είναι πάντα κάτι πρωταρχικό αναφορικά με το αφηρημένο (είτε αυτό το αφηρημένο κατανοείται ως μία ξεχωριστή, σχετικά απομονωμένη στιγμή της πραγματικότητας είτε ως η νοητή, λεκτικά αρθρωμένη αντανάκλασή της). Την ίδια στιγμή κάθε συγκεκριμενότητα υπάρχει μόνο μέσω των δικών της διακριτών στοιχείων (πραγμάτων, σχέσεων) ως ο ιδιαίτερος συνδυασμός τους, σύνθεση και ενότητα. Αυτό ακριβώς εξηγεί γιατί το συγκεκριμένο ανακλάται στη σκέψη μόνο ως ενότητα διαφορετικών προσδιορισμών, κάθε ένας από τους οποίους καταγράφει με ακρίβεια μία από τις στιγμές που πραγματικά διακρίνονται στη δομή του. Η συνεπής νοητή αναπαραγωγή του συγκεκριμένου πραγματοποιείται, συνεπώς, ως “άνοδος από το αφηρημένο στο συγκεκριμένο”, δηλαδή ως λογικός συνδυασμός (σύνθεση) επιμέρους προσδιορισμών μέσα σε μια συνολική θεωρητική εικόνα της πραγματικότητας, ως κίνηση της σκέψης από το επιμέρους στο γενικό».¹⁵

Η διαλεκτικο-υλιστική μελέτη της γλώσσας και του ρόλου της στην ανθρώπινη και ψυχολογική ανάπτυξη μπορεί

να αποκαλύψει τις πραγματικές σχέσεις που υποστηρίζουν τις λέξεις και τις αντιλήψεις μέσω των οποίων ερχόμαστε αντιμέτωποι και οικειοποιούμεστε τον κόσμο. Όμως, το ιδιαίτερο καθήκον της φιλοσοφίας ή της λογικής, όχι ως επιστήμης αλλά ως ιδιαίτερης στιγμής στη διαδικασία του γνωρίζειν, σύμφωνα με τον Ιλιένκοφ, είναι η μετατροπή των αφαιρέσεων σε έννοιες. Και εδώ, ο ίδιος, με τον όρο *έννοιες* εννοεί κάτι πολύ ειδικό κάνοντας χρήση με μεγάλη ακρίβεια της εγγελιανής σύλληψης της έννοιας ως αυτό το οποίο «εκφράζει την ουσία των θεωρούμενων φαινομένων». Οι έννοιες είναι ο τρόπος με τον οποίο η διαλεκτική επιστήμη γίνεται συγκεκριμένη. Το καθήκον της λογικής, της διαλεκτικής λογικής αυτή τη φορά, και της σύνθετης σκέψης, μπορεί να επαναδιατυπωθεί και τεθεί ως εξής: «Πώς μπορεί να σχηματίσει κανείς μία αφαίρεση που θα εξέφραζε την αντικειμενική ουσία των γεγονότων που δίνονται στην εποπτεία και τις παραστάσεις;»¹⁶. Το «πραγματικό πρόβλημα», λέει ο Ιλιένκοφ, «είναι ο τρόπος με τον οποίο επεξεργαζόμαστε έναν αριθμό εμπειρικά γεγονότων» και παράγουμε «μια γενίκευση που εκφράζει την αληθινή φύση του υπό μελέτη αντικειμένου. Αυτό είναι το πραγματικό πρόβλημα, του οποίου η λύση συμπίπτει με τη λύση του προβλήματος της φύσης των εννοιών σε αντιδιαστολή με τις αφηρημένες γενικές παραστάσεις».¹⁷ Το καθήκον, λοιπόν, της φιλοσοφίας και της λογικής σκέψης έχει έτσι διατυπωθεί με πολύ μεγάλη σαφήνεια και ακρίβεια, με όρους ειλημμένους μέσα από το ίδιο το *corpus* της φιλοσοφίας και της ιστορίας της, και δεν είναι άλλο, παρά η επεξεργασία με υλιστικό διαλεκτικό τρόπο αυτού που αποκαλεί *συγκεκριμένες-γενικές έννοιες*.

Ο Ιλιένκοφ επισημαίνει ότι η λεπτομερής μελέτη ενός *συγκεκριμένου-αφηρημένου* είναι μία διαδικασία προσδιορισμού αυτών, που ίδιος ονομάζει «θεμελιώδεις, πρωταρχικούς καθολικούς,

15. Ιλιένκοφ, 2017α: 83.

16. Στο ίδιο, σ.72.

17. Στο ίδιο, σ. 72.

αφηρημένους προσδιορισμούς του όλου, με τους οποίους η θεωρητική κατασκευή θα έπρεπε πάντοτε να ξεκινά», ή ακόμη μια διαδικασία κατά την οποία κάποιος ανακαλύπτει εκείνον «τον μη ακόμη ανεπτυγμένο, στοιχειώδη, “κυτταρικό” σχηματισμό που αναπτύσσεται μέσω των εγγενών του αντιθέσεων, σε άλλους πιο πολύπλοκους και καλά ανεπτυγμένους σχηματισμούς».¹⁸ Στο πέμπτο κεφάλαιο της *Διαλεκτικής του αφηρημένου και του συγκεκριμένου*, ο Ιλιένκοφ δείχνει πως ο Μαρξ υλοποιεί την παραπάνω διαδικασία και ανακάλυψε στο *Κεφάλαιο*, ενδιάμεσα ωστόσο, θα κάνει δύο αναγκαίες στάσεις για να αναλύσει γενικά την διαδικασία της μεθόδου μετάβασης από το αφηρημένο στο συγκεκριμένο και τη σχέση του λογικού και του ιστορικού αναφορικά με αυτήν.

Η άνοδος από το αφηρημένο και το συγκεκριμένο

Στη *Διαλεκτική λογική ως επιστήμη* του Χέγκελ μπορεί κανείς να βρει το πρώτο περίγραμμα της μεθόδου ανάβασης από το αφηρημένο στο συγκεκριμένο. Όμως, όπως είναι ευρέως γνωστό, η εν λόγω διαλεκτική κίνηση στον σπουδαίο Γερμανό στοχαστή επιτελείται αποκλειστικά ως αυτοκίνηση της απόλυτης έννοιας, η οποία αποσπασμένη από οποιαδήποτε εξωτερικότητα, ενέργεια ή πράξη εκτός εαυτής, το μόνο πράγμα που τελικά κατορθώνει να πραγματώσει και να εκπληρώσει είναι μια συνεχής αυτοθεσία σε επίπεδο εννοιακού προσδιορισμού. Αν και αναμφίβολα εδώ έχουμε να κάνουμε με μια διαλεκτική –σε έναν βαθμό– διαδικασία, είναι βέβαιο πως πρόκειται για μια κλειστή διαδικασία αυτοπροσδιορισμού της έννοιας από την ανθρώπινη σκέψη, η οποία ακριβώς στο πλαίσιο αυτής της κλειστότητας προσλαμβάνει τη μορφή αντικειμενικής διαδικασίας από-

λυτα αυτονομημένης από τον άνθρωπο, επομένως κίνηση αυτοκατανόησης και αυτοκίνησης της έννοιας.

Στην παραπάνω βάση, η ίδια η μέθοδος της μετάβασης από το αφηρημένο στο συγκεκριμένο στο Χέγκελ συλλαμβάνεται ως τρόπος οικοδόμησης μιας θεωρητικής επιστήμης των επιστημών (αυτό ακριβώς το σημείο αργότερα μετεξελίχθηκε στο να θεωρείται η διαλεκτική «μια επιστήμη των καθολικών νόμων» επί παντός επιστητού), ως μια διαδικασία κατασκευής του κόσμου με μοναδική αφετηρία και μόνο μέσω της νόησης.

Όμως, κατά τον Μαρξ, ο σημαντικός ορθολογικός πυρήνας της εγγελιανής σκέψης είναι ακριβώς σε αυτό το σημείο που μυστικοποιείται και απομακρύνεται από τον ορίζοντα της πραγματικότητας. Αυτό συμβαίνει επειδή το λογικό σύστημα του Χέγκελ και η παραπάνω διαλεκτική κίνηση συλλαμβάνονται στην απόλυτη αυτονομία τους, αποκομμένα και διαχωρισμένα από τους ιστορικούς της όρους, ανεξάρτητα από τις υλικές τους συνθήκες και προϋποθέσεις, επομένως απροϋπόθετα και πάντοτε με την ίδια μορφή. Επομένως τίθενται ως υπερβατικά στοιχεία, ως ένα έσχατο επέκεινα που δεν αποτελεί προσεγγιστική, προσωρινή, αλλά τελική και απόλυτη σύλληψη της υπόστασης της πραγματικής κίνησης του κόσμου, ένα δηλαδή πρωταρχικό στοιχείο που θέτει τον κόσμο σε κίνηση και καθορίζει το πραγματικό του γίνεσθαι.

Ο Μαρξ επεξεργάζεται αυτή τη μέθοδο του Χέγκελ σε μια άλλη, ριζικά διαφορετική, υλική αυτή τη φορά, βάση, με σκοπό να κοινοτοποιοίσει τη μυστικοποίησή της, να αναδείξει τον ορθολογικό της πυρήνα και να αξιοποιήσει εκείνα τα δομικά χαρακτηριστικά και στοιχεία της εννοιακής αυτοκίνησης ως κίνησης της απόλυτης έννοιας για να διανοιχθεί στη διαλεκτική λογική κίνηση του πραγματικού κόσμου. «Η μέθοδος της άνοδου από το αφηρημένο στο συγκεκριμένο ως ένας καθολικός νόμος στον οποίο υπόκειται η επιστημονική ανάπτυξη διατυπώθηκε μεν από το Χέγκελ, αλλά έγινε μια πραγματική μέθοδος ανάπτυξης της

συγκεκριμένης επιστημονικής γνώσης μόνο στα χέρια του Μάρξ ο οποίος την θεμελίωσε υλιστικά»¹⁹, τονίζει ο Ιλιένκοφ, ενώ «στον Χέγκελ, λόγω της ιδεαλιστικής ερμηνείας και εφαρμογής της, εμφανιζόταν αποκλειστικά ως μία μέθοδος, για την κατασκευή μιας θεωρησιακής επιστήμης των επιστημών, ένα απόλυτο σύστημα του “κόσμου ως όλου”».²⁰

Ο Ιλιένκοφ πολύ ορθά επισημαίνει ότι «το συγκεκριμένο για τον Μαρξ σε καμιά περίπτωση δεν σημαίνει μόνο την εικόνα της άμεσης εποπτείας, την αισθητηριακή μορφή αντανάκλασης του αντικειμένου στη συνείδηση, αλλά ούτε ερμηνεύει το αφηρημένο μόνο ως μια “νοητική αφαίρεση”»²¹, αλλά ούτε πως η λογική μέθοδος του Μαρξ «συνιστά την άνοδο από μια νοητική αφαίρεση ως κάτι άμεσα δεδομένο, προς την εικόνα της άμεσης εποπτείας ως κάτι δευτερογενές και παράγωγο από τη σκέψη».²² Τονίζει πως τη μαρξική κατανόηση της μετάβασης από το αφηρημένο στο συγκεκριμένο θα πρέπει να την αντιληφθούμε ως «διαλεκτική της μετάβασης από την άμεση εποπτεία, στην αφηρημένη σκέψη, από την εποπτεία και την παράσταση στην έννοια, από το συγκεκριμένο έτσι όπως δίνεται στην εποπτεία και την παράσταση, στο συγκεκριμένο έτσι όπως εμφανίζεται στη θεωρητική σκέψη».²³ Εδώ, λοιπόν, ξεκάθαρα πρόκειται για μια διαδικασία μετάβασης από ένα τύπο συγκεκριμένου, το άμεσα εποπτικό και παραστασιακό συγκεκριμένο, σε ένα άλλο πιο σύνθετο, θεωρητικό αυτή τη φορά συγκεκριμένο, που σχετίζεται όχι μόνο με το φαινόμενο του πράγματος, αλλά και με την ουσία του, με ενδιαμέσο κρίκο έναν ιδιάζοντα τύπο αφαίρεσης, που όμως ακόμη δεν διαθέτει τα χαρακτηριστικά μιας συγκεκριμένης αφαίρεσης, ένα «αφηρημένο γενικό» που ακόμη δεν έχει την υπόσταση του «συγκεκριμένου γενικού». Αυτή είναι η σπείρα του γνω-

στικού κύκλου που περιγράφεται εδώ από τον Ιλιένκοφ, μια σπείρα και μια διαδικασία συγκεκριμενοποίησης, που είναι ακριβώς αντίθετη από αυτό που έως τότε κατανοείτο ως συγκεκριμενοποίηση, αλλά επίσης απολύτως διαφορετική και από την εγγεληνική εκδοχή, αφού σε αυτή την περίπτωση, δηλαδή στην υλιστικά διαλεκτική μορφή της, η έννοια μεσολαβεί επίπεδα πραγματικότητας και δεν εκπληρώνει την αντίστροφη διεργασία που περιγράφει ο Χέγκελ στο σύστημά του. Ενώ σε αυτόν η πραγματικότητα παρουσιάζεται υποβαθμισμένη στη μορφή ενός προσωρινού μέσου στο οποίο καταφεύγει η νόηση με σκοπό-αυτοσκοπό τη διαύγηση της έννοιας, εδώ έχουμε να κάνουμε με δύο διαφορετικές συγκεκριμένες εκδοχές της πραγματικότητας, όπου η μία ενέχει ρόλο αφετηρίας («αφηρημένο-γενικό») και η άλλη κατάληξης («συγκεκριμένο γενικό») και που αμφότερες βρίσκονται στην ίδια σπείρα του γνωστικού κύκλου και όχι φυσικά με δύο συγκεκριμένες εκδοχές της έννοιας, η μια πιο συγκεκριμένη και πιο ανεπτυγμένη από την άλλη *à la* Χέγκελ.

Στη μαρξική μέθοδο επομένως, αν τα πράγματα διατυπωθούν με διαφορετικό

19. Στο ίδιο, σ. 233.

20. Στο ίδιο, σ. 233.

21. Στο ίδιο, σ. 189.

22. Στο ίδιο, σ. 189-190.

23. Στο ίδιο, σ. 189-190.

τρόπο, συνενώνονται οργανικά δύο διαλεκτικά αντίθετες και αντιθετικά κινούμενες μεταξύ τους, μέθοδοι: Η αναλυτική προσέγγιση, η κίνηση της νόησης από το αισθητηριακό συγκεκριμένο στο νοητικά αφηρημένο και η συνθετική προσέγγιση, από το νοητικά αφηρημένο στο νοητικά συγκεκριμένο. Η μέθοδος από το αφηρημένο στο συγκεκριμένο είναι έτσι μέθοδος ανάπτυξης της γνώσης από την εποπτεία και την παράσταση, στην έννοια. Εάν αυτή η πορεία είναι ορθή, τότε η σκέψη δεν απομακρύνεται από το συγκεκριμένο, αλλά απεναντίας σκοπεύει, κατευθύνει και κατευθύνεται προς αυτό.

Με τον ίδιο τρόπο η έννοια στη μαρξιστική της κατανόηση δεν αποτελεί μόνο προσδιορισμό του κοινού, αφηρημένα «ίδιου» στοιχείου ή χαρακτηριστικού στην τάξη διαφορετικών φαινομένων διότι σε αυτή την περίπτωση αντί η έννοια να εκκινεί από την παράσταση και την εποπτεία και να ακολουθεί –η αλήθεια είναι πως περνώντας μέσα από πολλές και δύσβατες παρακαμπτηρίους– ένα δρόμο εμβάθυνσης από το φαινόμενο προς την ουσία, θα κατέληγε φτωχότερη από αυτές. Σε αυτή την περίπτωση η διαδικασία μετάβασης από την παράσταση στην έννοια δεν θα προσέγγιζε το συγκεκριμένο αλλά θα απομακρυνόταν από αυτό. Ο Ιλιένκοφ αναφέρει σχετικά: «Δεν αποτελεί έκπληξη που ο Καντ ξεκινά από αυτή την προϋπόθεση για να φτάσει στο συμπέρασμα ότι η σκέψη είναι ανίκανη να κατακτήσει την αντικειμενική αλήθεια. Ο Λένιν κράτησε άφθονες σημειώσεις από αυτό το απόσπασμα του Χέγκελ, κάνοντας παρεμπιπτόντως αυτή την παρατήρηση πάνω στο θέμα: "Ο Χέγκελ είχε απόλυτα δίκιο ουσιαστικά απέναντι στον Καντ. Η σκέψη, όταν υψώνεται από το συγκεκριμένο στο αφηρημένο, δεν απομακρύνεται –αν είναι ορθή από την αλήθεια (και ο Καντ, όπως και όλοι οι φιλόσοφοι, μιλούν για ορθή σκέψη)– από την αλήθεια αλλά την πλησιάζει». ²⁴ Έτσι, λοιπόν, η πραγματική έννοια, αποτελεί διαλεκτικά εν-

νοημένη, αντανάκλαση της ουσίας του πράγματος και η ουσία του πράγματος αντανακλώμενη στην έννοια και εκφρασμένη σε αυτήν συνίσταται «στο συγκεκριμένο σύστημα της αλληλεπίδρασής του με άλλα πράγματα, στο σύστημα των αντικειμενικών συνθηκών μέσα στις οποίες και μέσω των οποίων είναι αυτό που είναι»²⁵, με τα οποία διαμορφώνεται, σχηματίζεται και δημιουργείται, στις δοσμένες συνθήκες μια συστημική ολότητα. Το να κατέχει λοιπόν κανείς την έννοια του πράγματος ή του φαινομένου, να το κατανοεί δηλαδή με επάρκεια, σημαίνει αφενός να «καταδεικνύει τη θέση του στο συγκεκριμένο σύστημα αλληλεπιδρώντων φαινομένων μέσα στο οποίο αναγκαστικά γίνεται αντιληπτό», αφετέρου, «να ανακαλύπτει εκείνα ακριβώς τα χαρακτηριστικά που επιτρέπουν στο φαινόμενο να παίξει αυτό τον ρόλο μέσα στο όλον».²⁶

Ο Ιλιένκοφ σκιαγραφεί ρωμαλέα τη μαρξική διαλεκτική μέθοδο της «*ανόδου από το αφηρημένο στο συγκεκριμένο*», σε αντιδιαστολή, τόσο με τη μονόπλευρη αναλυτική όσο και τη μονόπλευρη συνθετική, μέθοδο γνώσης. Δείχνει ότι η πρώτη δεν συνίσταται και δεν αποτελεί μόνο την ενότητα της εμπειρικής επαγωγής και της τυπικής παραγωγής, αλλά ότι διατηρεί μέσα της και τις δύο παραπάνω κλασικές μεθόδους και συνάμα τις υπερβαίνει και συνενώνει σε ένα υψηλότερο επίπεδο. Με αυτό τον τρόπο, η εν λόγω ανάβαση συνενώνει μέσα της οργανικά τη στιγμή της θεωρητικής επαγωγής και της γενετικής παραγωγής, οι οποίες βασίζονται στην αρχή του συγκεκριμένου γενικού (κοινή προέλευση της ενότητας του πολλαπλού, ενότητα αντιθέτων, διαλεκτική αντίθεση) και εντός αυτής, οι δύο παραπάνω επιστημονικές μέθοδοι, διεισδύουν και περνούν αμοιβαία η μια μέσα στην άλλη και συλλαμβάνονται στη διαλεκτική τους ενότητα. Η μαρξική μέθοδος της μετάβασης από το αφηρημένο στο συγκεκριμένο διαθέτει ταυτόχρονα αναλυ-

τικό-συνθετικό και επαγωγικό-απαγωγικό χαρακτήρα. Εγκολπώνει μέσα της σε μία διαλεκτική ενότητα, τη λογική ανάλυση του αντικειμένου με την λογική και ιστορική του γένεση.

Μπορεί σε αυτό το σημείο, χωρίς κανέναν απολύτως δισταγμό, να γίνει ο ισχυρισμός πως αυτές οι πλευρές της ιλιενκοφικής ανάλυσης της μαρξικής λογικότητας και του αντίστοιχου δυναμικού εννοιολογικού της πλαισίου ξεπέρασαν κατά πολύ την ιστορική εποχή και τις συνθήκες στις οποίες διατυπώθηκαν, ενώ πολλά από τα ζητήματα που εδώ τέθηκαν για πρώτη φορά, δεν έχουν επιλυθεί έως τις μέρες μας. Και αυτό επειδή, όπως κατέδειξε με περισσή σαφήνεια ο προηγούμενος αιώνας και οι δραματικές ιστορικές εξελίξεις σε αυτόν, η διαύγασή τους προϋποθέτει και αναμένει μια άλλη, ριζικά διαφορετική σχέση του ανθρώπου με την πραγματικότητα και την ιστορία. Αλλά αυτό είναι ένα άλλο, πολύ μεγάλο ζήτημα, που δεν αποτελεί αντικείμενο της παρούσας πραγματεύσεως.

Η άνοδος από το αφηρημένο και το συγκεκριμένο στο Κεφάλαιο του Μαρξ

Στο πέμπτο κεφάλαιο της *Διαλεκτικής του αφηρημένου και του συγκεκριμένου*, ο συγγραφέας δείχνει με ποιο τρόπο ο *στοχαστής και επαναστάτης* Μαρξ πραγματώνει τα παραπάνω στο *Κεφάλαιο*, το κατά κοινή ομολογία θεμελιώδες έργο του. Το κεντρικό επιχείρημα του Ιλιένκοφ εδώ είναι ότι η μαρξική έννοια της αξίας στο *Κεφάλαιο* είναι ακριβώς μία *συγκεκριμένη αφαίρεση*. Δεν μπορείς να την αγγίξεις ή να την δεις, να την συλλάβεις άμεσα εποπτικά ή παραστασιακά, αφού σε αντιδιαστολή με τα χρήματα, δεν διαθέτει καθόλου κάποια συγκεκριμένη απτή και αισθητή μορφή. Ωστόσο, η αξία βρίσκεται εκεί, στην καρδιά του καπιταλιστικού συστήματος, περιέχουσα τις πιο θεμελιώδεις σχέσεις, αντιθέσεις και αντιφάσεις, που συ-

γκροτούν τον καπιταλισμό ως ιδιάζοντα κοινωνικό αναπαραγωγικό μεταβολισμό και οι ίδιες αποκτούν την ιδιαίτερη συστημική τους λειτουργία μόνο μαζί του.

Για να δημιουργήσει τη δική του συγκεκριμένη αφαίρεση, ο Μαρξ είναι αναγκασμένος να εισάγει μία αναλυτική στιγμή της μέσω της οποίας «διασπάται η διαλεκτική της πραγματικότητας», για να χρησιμοποιήσουμε μια αγαπημένη φράση του Λένιν. Όμως, σε αυτό το στάδιο, λέει ο Ιλιένκοφ, «ο Μαρξ σκόπημα δεν λαμβάνει υπόψιν στην εξήγηση τις υπόλοιπες μορφές: χρήμα, κέρδος, μισθούς. Προς το παρόν όλα αυτά τα πράγματα θεωρούνται ανύπαρκτα»²⁷. Αντίθετα, η δημιουργία της συγκεκριμένης αφαιρέσεως από το συγγραφέα του *Κεφαλαίου* λαμβάνει ως αφετηρία τη διαλεκτική ανάλυση του καπιταλισμού στην απλούστερη, την πιο στοιχειώδη, γενική (καθολική), κυτταρική του μορφή, το εμπόρευμα. Το εμπόρευμα είναι ακριβώς «το αντικειμενικά απλούστερο και περαιτέρω αδιαίρετο στοιχείο ενός συστήματος αλληλεπίδρασης, ένα “κύτταρο” του αναδύομένου όλου».²⁸ Το καθήκον κάθε επιστήμης που επιδιώκει να κατανοήσει πώς δουλεύουν τα πράγματα, ισχυρίζεται ο Ιλιένκοφ, είναι να ξεκινήσει με μία συγκεκριμένη ανάλυση της συγκρότησης και σύνθεσης μιας στοιχειώδους εκδήλωσης της ζωής, κατ' αναλογία με τη χημεία, τη βιολογία και τη μελέτη του υδρογόνου και των πρωτεϊνών. «Στο καπιταλιστικό σύστημα αλληλεπίδρασης μεταξύ ανθρώπων στην κοινωνική παραγωγή της υλικής ζωής, το κύτταρο αυτό αποδείχθηκε ότι είναι το εμπόρευμα, η στοιχειώδης εμπορευματική μορφή αλληλεπίδρασης. Στη βιολογία, το κύτταρο αυτό είναι προφανώς η απλούστερη πρωτεϊνική δομή· στη φυσιολογία της ανώτερης δραστηριότητας, το εξαρτημένο αντανακλαστικό κτλ».²⁹

Η ανάλυση του εμπορεύματος με αφηρημένο τρόπο, η παράλειψη πολλών και περισσότερο σύνθετων φαι-

27. Στο ίδιο, σ. 310.

28. Στο ίδιο, σ. 313.

29. Στο ίδιο.

νομενικών μορφών και σχέσεων, είναι ακριβώς αυτό που επιτρέπει στον Μαρξ να αναλύσει την αξία ως λογικά πρωτότερη και πρωταρχικότερη από τα κέρδη, τους μισθούς και τα χρήματα. Για παράδειγμα, μέσα στο εμπόρευμα, ο Μαρξ ανακαλύπτει την αξία με δύο μορφές, την αξία χρήσης και την ανταλλακτική αξία, οι οποίες του επιτρέπουν να αναλύσει τον καπιταλισμό ως ένα αντιθετικό σύστημα στο οποίο η κοινωνική παραγωγή δημιουργεί αξίες χρήσης για πώληση στην αγορά στη βάση της εκμετάλλευσης της εργασίας μέσω της υπεραξίας. Στη βάση αυτής της *συγκεκριμένης αφαίρεσης* εξηγείται όλη η βασική λειτουργία της καπιταλιστικής παραγωγής, καθιστώντας δυνατή την ανάλυση της λειτουργίας των πιο πολύπλοκων μορφών της.

Όμως, ακόμη και σε αυτό το σημείο της σκέψης, η *έννοια της αξίας* δεν έχει καταστεί *συγκεκριμένη αφαίρεση*. Ένα ακόμη στοιχείο αποτελεί αναγκαία προϋπόθεση προς αυτή την κατεύθυνση. Για να καταστεί η αξία μία συγκεκριμένη αφαίρεση, πρέπει να είναι ιστορικά ιδιαίτερη, να διαθέτει δηλαδή μια ιστορική ατομικότητα. Το επιχείρημα του Ιλιένκοφ (ο οποίος ακολουθεί σε αυτό το σημείο κατά πόδας τόσο τον Μαρξ όσο και τον Χέγκελ) είναι ότι μπορούμε να κάνουμε την αφαίρεση πλήρως συγκεκριμένη μόνο αναλύοντας την μέσω όλης της ιστορίας της ανθρώπινης κοινωνικής πρακτικής. Ο συγγραφέας (εδώ ακολουθεί μόνο τον Μαρξ) δείχνει τι συμβαίνει όταν η σκέψη δεν το πραγματοποιεί αυτό, παρουσιάζοντας την πολιτική οικονομία και τα γραπτά του Ρικάρντο και του Σμιθ. Αμφότεροι ήταν ικανοί να αναγνωρίσουν ότι η εργασία είναι η πηγή του πλούτου και της αξίας, αλλά δεν κατάφεραν να αναγνωρίσουν την πραγματική λειτουργία του καπιταλισμού μέσω «της σχέσης της αξίας» επειδή θεώρησαν ότι οι κατηγορίες που χρησιμοποιούσαν και οι σχέσεις που τις υποβάσταζαν ήταν καθολικές. Κάνοντας την αφαίρεση στη βάση του ότι η ατομική ιδιοκτησία και η εργασία αποτελούσαν γενικές και καθολικές πηγές πλού-

του, αποδείχθηκαν ανίκανοι θεωρητικά να τα συνθέσουν σε ένα λειτουργικό σύστημα και αυτό επειδή οι συγκεκριμένες κατηγορίες είχαν αποσπαστεί και οδηγηθεί βίαια εκτός της διαδικασίας της ιστορικής τους εκτύλιξης (ανάπτυξης και εξέλιξης), σε όλη τη διάρκεια της ανθρώπινης ιστορίας. Ο Ιλιένκοφ παρουσιάζει αυτή τη διαδικασία πολύ εύστοχα, γλαφυρά και παραστατικά ως τη μέθοδο του επιστήμονα που έχοντας ανατμήσει το κουνέλι σε όλα τα συστατικά του μέρη, και έχοντας έτσι ουσιαστικά θανατώσει το ζώο δεν είναι σε θέση να αντιστρέψει τη διαδικασία και να δημιουργήσει κάτι ζωντανό: «Ποτέ δεν θα καταλάβει γιατί ο συνδυασμός τους, πριν από τον αναλυτικό διαμελισμό υπήρχε ως ένα ζωντανό κουνέλι. Σε αυτή την περίπτωση η ανάλυση σκότωσε και κατέστρεψε ακριβώς ό,τι σκοπεύαμε να κατανοήσουμε με αυτόν τον τρόπο: τη ζωντανή συγκεκριμένη αλληλεπίδραση που προσιδιάζει στο δεδομένο πράγμα. Η ανάλυση κάνει τη σύνθεση αδύνατη».³⁰

Σε αντιδιαστολή με αυτό, «η συγκεκριμένη θεωρητική ανάλυση», λέει ο Ιλιένκοφ, «σημαίνει ότι ένα πράγμα διαιρείται σε εσωτερικά συνδεδεμένες, αναγκαίες μορφές της ύπαρξής του που προσιδιάζουν σε αυτό, και όχι σε συστατικά στοιχεία αδιάφορα στην ιδιαίτερη φύση του».³¹ Αυτό μπορεί να γίνει μόνο, μέσω της «συγκεκριμένης ανάλυσης της πραγματικότητας πάνω στην οποία μία θεωρητική κρίση επικυρώνεται από τη σκοπιά όλης της πρακτικής του ανθρώπινου είδους»³² ή πάλι, στη βάση μιας «συνειδητής ιστορικής θεώρησης της καθορισμένης πραγματικότητας, στη βάση μιας σύλληψης κάθε αντικειμενικής πραγματικότητας ως ιστορικά αναδυόμενου και αναπτυσσόμενου συστήματος αλληλεπιδρώντων φαινομένων».³³ Και επομένως «είναι μόνο η πρακτική της κοινωνικής ανθρωπότη-

30. Στο ίδιο, σ. 315.

31. Στο ίδιο, σ. 314.

32. Στο ίδιο, σ. 318.

33. Στο ίδιο, σ. 320.

τας, δηλαδή η ολότητα, των ιστορικά αναπτυσσόμενων μορφών της ενεργούς (πραγματικής) αλληλεπίδρασης του κοινωνικού ανθρώπου με τη φύση, που αποδεικνύεται να είναι ταυτόχρονα και τα δύο, η βάση και το κριτήριο επαλήθευσης της θεωρητικής ανάλυσης και σύνθεσης».³⁴

Ο Ιλιένκοφ το καταδεικνύει αυτό στην ιδιαίτερη περίπτωση του καπιταλισμού, δείχνοντας ότι «δεν είναι η εργασία εν γένει αλλά η συγκεκριμένη ιστορική μορφή της εργασίας η οποία είχε συλληφθεί ως η υπόσταση της αξίας». Είναι ακριβώς η αδιαφοροποίητη, εμπορευματοποιημένη εργασία, όπως ιστορικά εκτυλίσσεται, αυτό που δημιουργεί την αξία, όχι η εργασία ως παραγωγική ικανότητα κατανοημένη στις περισσότερες γενικές και ιστορικά διαβρωμένες μορφές. Η ανάλυση της αξίας από μέρους του Μαρξ, όχι μόνο ως δομική αφαίρεση αλλά ως ιστορικά αναδυόμενη, εκτυλισσόμενη, ιδιάζουσα αφαίρεση, καθιστά δυνατή στη θεωρία και την ανθρώπινη νόηση εν γένει την ανακατασκευή του συγκεκριμένου ζωντανού οργανισμού του καπιταλισμού στην πιο στοιχειώδη μορφή του. Είναι ακριβώς αυτό το σημείο στο οποίο έχει καταστεί πια μία συγκεκριμένη αφαίρεση, και ο γνωστικός κύκλος προσωρινά ολοκληρώνεται.

Στην περίπτωση της λογικής μεθόδου του Μαρξ, όπως σωστά και με νόημα τόνιζε ο Ιλιένκοφ, «η λογική ανάπτυξη δεν αναπαράγει την ιστορία συνολικά αλλά τη συγκεκριμένη ιστορία, του δεδομένου, συγκεκριμένου, ιστορικού όλου, του δεδομένου συγκεκριμένου συστήματος φαινομένων, τα οποία αλληλεπιδρούν μεταξύ τους με έναν ειδικό τρόπο»³⁵ και η «αλληλουχία των κατηγοριών πρέπει να αναπαράγει την πραγματική ιστορική αλληλουχία στην οποία διαδραματίζεται η διαδικασία μορφοποίησης του αντικειμένου της έρευνας, η διαδικασία ... της δομής του».³⁶

Προκύπτει φυσικά εδώ μιας διαφορε-

τικής τάξης ερώτημα: τι συμβαίνει στην περίπτωση, όταν δεν βρισκόμαστε ενώπιον της εργασίας της θεωρητικής αναπαραγωγής της μιας και της αυτής, ήδη ανεπτυγμένης συγκεκριμένο-ιστορικής ολότητας, αλλά εμπρός από την εργασία θεωρητικής αναπαραγωγής της ιστορίας, στην οποία η λογική ανάπτυξη πρέπει να αναπαράγει το πέρασμα από τη μια συστημική περνάει στην άλλη; Και εδώ από τους περιορισμούς που θέτει ο Ιλιένκοφ επί της λογικής μεθόδου, είναι προφανές ότι μόνο με αυτή δεν μπορούμε να τα καταφέρουμε, ότι από μόνη της δεν επαρκεί: σε αυτή την περίπτωση θα πρέπει η λογική ανάλυση της συγκεκριμένης ολότητας (π.χ. ενός κοινωνικοοικονομικού σχηματισμού) να περάσει στη λογική ανάλυση του άλλου ιστορικά συγκεκριμένης ολότητας. Στο κέντρο της προσοχής τώρα έρχεται η ανάλυση των συνθηκών, κάτω από τις οποίες η εσωτερική δομή του ενός συστήματος αλλάζει σε εσωτερική δομή άλλου, ποιοτικά διαφορετικού συστήματος και εδώ η λογική μέθοδος είναι αναγκασμένη να εξελιχθεί σε πιο σύνθετη μορφή επιστημονικής έρευνας. Ένας τέτοιος τρόπος είναι η μαρξική ιστορική μέθοδος η οποία ενσωματώνει τη λογική μέθοδο και τα εργαλεία της (μέθοδο από το αφηρημένο στο συγκεκριμένο) ως στιγμές υποκειμένες σε αυτήν και όπου η λογική ακολουθία των εννοιών και κατηγοριών που αντανακλούν την εσωτερική δομή ενός συστήματος, μιας συγκεκριμένης ολότητας, δεν είναι απαραίτητο να συμπίπτει με την λογική ακολουθία που αντανακλά την εσωτερική δομή ενός άλλου, ιστορικά προηγούμενου ή επόμενου συστήματος.

Στο πλαίσιο αυτής της συσχέτισης, ως παρατηρήσουμε και μια άλλη σημαντική πλευρά του προβλήματος. Ο Ιλιένκοφ σωστά σημειώνει ότι η μετάβαση από το αφηρημένο στο συγκεκριμένο δεν ολοκληρώνεται, δεν τελειώνει με τη δημιουργία της νοητικής συγκεκριμένης εικόνας της εξωτερικής πραγματικότητας, αλλά συνεχίζεται περαιτέρω. Η συγκεκριμένη νοητική αναπαράσταση και αναπαραγωγή της πραγματικότη-

34. Στο ίδιο, σ. 317.

35. Στο ίδιο, σ. 306.

36. Στο ίδιο, σ. 299-300.

τας αποτελεί φυσικά ιδιαίτερο σκοπό της θεωρητικής γνώσης, αλλά δεν είναι ούτε αυτοσκοπός ούτε βεβαίως έχει τη σημασία του πεπερασμένου ή έσχατου σκοπού της γνωστικής δραστηριότητας. Από τη νοητική συγκεκριμένη απεικόνιση της πραγματικότητας η οποία είναι το αποτέλεσμα της θεωρητικής δραστηριότητας, η γνώση εφορμά εκ νέου, λαμβάνοντας το προηγούμενο αποτέλεσμα ως αφετηρία, αυτή την φορά προς την πράξη. Η γνώση που κατευθύνεται από τη θεωρία στην πράξη επίσης αναπτύσσεται από το αφηρημένο στο συγκεκριμένο, επειδή ακριβώς η πράξη είναι πιο σύνθετη και πιο πλούσια από τη θεωρία. Ας παραθέσουμε τη διατύπωση του ίδιου του Ιλιένκοφ όσον αφορά αυτό το πολύ σημαντικό στοιχείο: «Το συγκεκριμένο στη σκέψη δεν είναι, βέβαια, ο υπέρτατος στόχος, ένας αυτοσκοπός. Η θεωρία συνολικά είναι μόνο “μια μεταβατική στιγμή” στην πραγματική, πρακτική, αντικειμενική ανταλλαγή ύλης μεταξύ της φύσης και του ανθρώπου. Από τη θεωρία γίνεται μετάβαση στην πράξη· η μετάβαση αυτή μπορεί επίσης να περιγραφεί ως μια μετάβαση από το αφηρημένο στο συγκεκριμένο. Η πράξη δεν έχει πλέον έναν υπέρτατο στόχο έξω από τον εαυτό της, αλλά θέτει τους δικούς της στόχους και εμφανίζεται ως ένας αυτοσκοπός. Γι’ αυτό τον λόγο κάθε ξεχωριστό βήμα και κάθε γενίκευση στην πορεία σχηματισμού μιας θεωρίας βρίσκονται συνεχώς σε σχέση αντιστοιχίας με τα δεδομένα της πράξης, ελέγχονται από αυτά, συσχετίζονται με την πράξη ως τον ανώτατο στόχο της θεωρητικής δραστηριότητας».³⁷ Ο φιλόσοφος εδώ στην πραγματικότητα ξεκάθαρα υποδηλώνει ότι μετά από τη στιγμή της εμπειρικής θεωρητικής δραστηριότητας ακολουθεί αυτή της πρακτικής και ψυχικής δραστηριότητας, στην οποία η θεωρία αλλάζει σε περίγραμμα, κατεύθυνση και ιδεώδες της πράξης. Ήταν ένας από τους πρώτους που διατύπωσε την σκέψη ότι η ανθρώπινη γνώση πραγ-

ματοποιείται σε συγκεκριμένους αναπαγωγικούς κύκλους, σε διαφορετική θεωρητική βάση από τον Χέγκελ (βλ. σχετ. προβλ. στο Ιλιένκοφ, 1983).

Συγχρονική και διαχρονική συνεισφορά

Τον Απρίλιο του 1954 είδαν το φως της δημοσιότητας οι «Θέσεις σχετικά με το ζήτημα της σχέσης της φιλοσοφίας και της γνώσης για τη φύση και την κοινωνία, κατά τη διαδικασία της ιστορικής τους ανάπτυξης».³⁸ Συγγραφείς τους, δύο νέοι φιλόσοφοι, ο Ε.Β. Ιλιένκοφ και ο Β.Ι. Κοροβίκοφ. Η σοβαρή πρόσληψη και υποστήριξη από μέρους τους μιας ρήσης του εν πολλοίς παρεξηγημένου

38. «К вопросу о взаимосвязи философии и знаний о природе и обществе в процессе их исторического развития». Ο τότε επικεφαλής του Τμήματος Επιστήμης του ΚΚΣΕ Α.Μ. Ρουμάντσεφ αξιολόγησε αρνητικά την εργασία αυτή ως μια «παλινδρόμηση στη φιλοσοφία του Καντ και του Χέγκελ». Τους μήνες Μάρτιο-Απρίλιο του 1955 πραγματοποιήθηκε στη Φιλοσοφική Σχολή του Κρατικού Πανεπιστημίου της Μόσχας επιθεώρηση με αντικείμενο: «Διδασκαλία των κοινωνικών επιστημών και ιδεολογική εκπαίδευση». Η επιτροπή Επιστήμης και Πολιτισμού της Κεντρικής Επιτροπής του κόμματος στην έκθεσή της περιέλαβε την εκτίμηση πως οι θέσεις των Ιλιένκοφ και Κοροβίκοφ αποτελούν «υποτροπή στον από καιρό πτημένο και καταδικασμένο μενσεβικικό ιδεαλισμό και οι αντιλήψεις του Ιλιένκοφ χαρακτηρίστηκαν διαστρέβλωση της μαρξιστικής φιλοσοφίας. Στις 13 Μαΐου του 1955 πραγματοποιείται επιστημονικό συμβούλιο στο Κρατικό Πανεπιστήμιο της Μόσχας στο οποίο συζητούνται οι θέσεις των δύο φιλοσόφων, όπου πια κατηγορούνται για χεγκελιανισμό. Ως συνέπεια, τους αρνείται το δικαίωμα να διδάσκουν στο πανεπιστήμιο και τους επιτρέπεται να εργάζονται σε αυτό μόνο ως μερικούς απασχολούμενοι, αν βεβαίως το επιθυμούσαν. Ο Κοροβίκοφ εγκαταλείπει τη φιλοσοφία για πάντα (αργότερα θα γινόταν ένας πολύ δημοφιλής ανταποκριτής της εφημερίδας *Πράβντα*), ενώ ο Ιλιένκοφ θα συνεχίσει να εργάζεται ως μερικά απασχολούμενος στο Ινστιτούτο Φιλοσοφίας της Ακαδημίας Επιστημών. Στην απογοήσή του από το Πανεπιστήμιο έδωσε τη συγκατάθεσή του και ο πρώην επιβλέπων καθηγητής του, ο Τ.Η. Οΐζερμαν. (Πηγή: Лекторский В.А. О прошлом и настоящем: (беседа Л.Н. Митрохина и В.А. Лекторского)

Φ. Έγγκελς (που σημειωτέον, για ευνόητους λόγους, δεν εξυπηρετούσε καθόλου την κυρίαρχη πολιτική ερμηνεία του μαρξισμού από την κομματική και κρατική ηγεσία), πως δηλαδή «μόλις, στην κάθε ξεχωριστή επιστήμη μπει το αίτημα να ξεκαθαρίσει τη θέση που κατέχει μέσα στη γενική αλληλουχία των, από τη στιγμή αυτή κάθε ιδιαίτερη επιστήμη, της γενικής αλληλουχίας είναι περιττή. Εκείνο που απ' όλη τη μέχρι τώρα φιλοσοφία, μένει ακόμα ανεξάρτητο, είναι η θεωρία της νόησης και των νόμων της, η τυπική δηλαδή και η διαλεκτική λογική»³⁹, τους κατέστησε ξεχωριστή τάση εν σχέσει με τον «επίσημο μαρξισμό» με την ονομασία «γνωσιολογισμός», στους υποστηρικτές της αποδόθηκε η ονομασία «γνωσιολόγοι», ενώ ο κύριος εισηγητής της θα κατηγορούνταν για «εγελιανισμό». Φαίνεται ότι υπό τις επικρατούσες συνθήκες και ο ίδιος ο Έγγκελς θα «κέρδιζε» τα ίδια κατηγορήματα. Φυσικά, το επίθετο «εγελιανός» ήταν πολύ της μόδας, και φυσικά εκτοξεύτηκε εν είδει μόνιμης μομφής και προς άλλους μαρξιστές διανοητές, όπως επί παραδείγματι στον Γκέοργκ Λούκατς, τον Μιχαήλ Λίφσιτς κ.λπ. Αν και ωστόσο πρέπει να αναφερθεί πως και κάποιοι καλοπροαίρετοι, ύστεροι διανοητές, εξαιτίας του αμιγώς μεθοδολογικού, επιστημονικού και οιονεί δομικού και λιγότερο ιστορικού προσανατολισμού τους στην ανάγνωση του μαρξικού έργου, που βίωναν, θεωρούσαν και αντιλαμβάνονταν τα διακυβεύματα με διαφορετικό τρόπο, κατέτειναν ακούσια σε παρόμοιο τύπου χαρακτηρισμούς ή και αναλύσεις.⁴⁰

39. Έγγκελς, 2006: 31-32.

40. Είναι χαρακτηριστική εδώ η αναφορά του καθηγητή φιλοσοφίας του Πανεπιστημίου της Μόσχας Βίκτορ Αλεξέγιεβιτς Βαζούλιν [Виктор Аλεксеевич Вазюлин, 1932-2012]: «Μόνο στον Ιλιένκοφ αισθάνθηκα ότι η φιλοσοφία είναι κάτι ζωντανό...» όμως «...η ανεξαρτησία άρχισε νωρίτερα. Αν όμως ο Ιλιένκοφ λάμβανε υπόψη του την κίνηση από τη καώδη περί του όλου παράσταση, από τη ζωντανή εποπτεία προς την αφηρημένη νόηση, αν δεν υπήρχε ορισμένη θεωρησιακότητα στις απόψεις του, τότε πιθανόν και να ήμουν στη σχολή του. Εφόσον

Σχεδόν αμέσως μετά την καταδίκη των θέσεων, ο Ιλιένκοφ θα ολοκληρώσει τη *Διαλεκτική του αφηρημένου και του συγκεκριμένου*. Ο ίδιος αναφέρει χαρακτηριστικά στον πρόλογο του στη γερμανική έκδοση του βιβλίου πως ήλπιζε ότι «η δημοσίευσή του μπορεί αποδειχθεί χρήσιμη για τον αναγνώστη που ενδιαφέρεται για τα προβλήματα της διαλεκτικής και της μεθοδολογίας» και «όσο για την κριτική [που περιλαμβάνεται] σε αυτό το βιβλίο, απευθύνεται κατά βάση σε διαδεδομένες τάσεις (νεοθετικισμό, υπαρξισμό, νεοεγελιανισμό και τις παραλλαγές τους) των οποίων οι εννοιολογικές αρχές δεν έχουν υποστεί κάποια αξιολογική αλλαγή τα τελευταία χρόνια, ενώ η μαρξιστική άποψη του προβλήματος δεν έχει παρουσιαστεί αρκετά διεξοδικά στη Δύση»⁴¹. Σε μια πραγμάτευση σε πολύ υψηλό φιλοσοφικό επίπεδο που αποδεικνύει ότι οι συγγραφείς της ήταν δεινός γνώστης και μελετητής όλης της κλασικής «δυτικής» φιλοσοφίας και της πολιτικής οικονομίας, χρησιμοποιώντας μια επιχειρηματολογία σε ύφος που δείχνει ότι πράγματι επιθυμεί συνειδητά να ανα-

όμως υπήρχαν στις απόψεις του αυτά τα γνωρίσματα διαφώνησα μαζί του. Αλλά όπως αποδείχθηκε και αργότερα δεν ήταν μόνο δική μου αυτή η γνώμη. Η ίδια γνώμη έγινε ουσιαστικά καθολική.... Υπήρχε μια θεωρητική διάσταση ...πραγματικά ουσιαστικής διάσταση, επειδή εκδηλωνόταν ο εγκελιανισμός του, αυτή είναι μια από τις βασικές ουσιαστικές, θεμελιώδεις ανεπάρκειες της αντίληψής του». (Συνέντευξη - συζήτηση του Β. Βαζούλιν με μέλη της διεθνούς ερευνητικής ομάδας «Λογικο-ιστορική» Σχολή που πραγματοποιήθηκε τον χειμώνα 1991-1992. (Βλ. <http://www.ilhs.tuc.gr/gr/Vazioulinsinentexi.htm>. «Μόνο επιστημονικά αναδεικνύεται η αναγκαιότητα του κομμουνισμού...»). Φυσικά ο ίδιος ο Βαζούλιν είχε δηλώσει λίγο παραπάνω, στην ίδια συνέντευξη, κάπως αποκαλυπτικά θα λέγαμε όσον αφορά τη δική του προσέγγιση, πως όσον αφορά την σχέση του με τον Ιλιένκοφ: «...απλώς με προσέκλυε και τίποτε άλλο. Αλλά με τις απόψεις του δεν μπορούσα να συμφωνήσω και πλήρως. Επειδή όπως έλεγαν τότε μερικοί, ο τύπος της νόησής μου ήταν χαρακτηριστικός για τις φυσικές επιστήμες και ότι έπρεπε να ασχοληθώ με τις φυσικές επιστήμες. Ήθελα σύνδεση με τα γεγονότα, με πραγματικό αντικείμενο. Τέλος πάντων έγραφα πτυχιακή εργασία πάνω στο *Κεφάλαιο*...».

41. Στο ίδιο, σ. 10-11.

μετρηθεί με την αστική φιλοσοφία της εποχής του, ο νεαρός διανοητής τελικά θα καταφέρει να δείξει ότι η μαρξική υλιστική διαλεκτική και ο φιλοσοφικός υλισμός, στην ενότητά τους, διαθέτουν μια ανυπέβλητη ερμηνευτική δύναμη και ένα αξεπέραστο κριτικό δυναμικό. Ότι ακριβώς βρίσκονται στον αντίποδα κάθε μορφής φιλοσοφίας και κάθε μορφής κοινωνικής συνείδησης γενικότερα, που αναπαράγει ως κυρίαρχες, άλλοτε μέσα από την επουσιώδη αναλυτικότητα, άλλοτε μέσα από την άχρωμη γλώσσα και τον σκεπτικισμό, αποξενωτικές, καταπιεστικές και εκμεταλλευτικές δομές και κοινωνικές λειτουργίες που θεμελιώνονται και αναπαράγονται πάνω σε αυτές. Και πως κάθε κάθε φορά που τέτοιες φιλοσοφίες θα έρχονται εκ νέου στο προσκήνιο ως παράγωγα των ιστορικοκοινωνικών συνθηκών και εξελίξεων και θα καθίστανται κυρίαρχες, η αποκαλυπτική έκθεση της δομής και των ορίων τους, θα ξαναγίνεται επίκαιρη.

Φυσικά, το ζήτημα εδώ μας είναι απολύτως σαφές και ως προς μια άλλη πλευρά: μια ισχυρή μαρξική μέθοδος και φιλοσοφία δεν θα έπρεπε να είναι ούτε μία φιλοσοφία-λογική υπερεπιστήμη πάνω από τις επιστήμες (ένας από τους μυστικισμούς του Χέγκελ) ούτε ένας απλοϊκός, φυσικαλιστικός και μηχανικιστικός υλισμός (τάση των μηχανικιστών), ούτε φυσικά μια «θεωρητική βασιλίσα των επιστημών» (η τάση που εκπροσωπούσε ο Ντεμπόριν), αλλά φυσικά ούτε και μια επιστήμη των επιστημών, μια υπερεπιστήμη των καθολικών νόμων της φύσης της κοινωνίας και της ιστορίας (η θεωρία του μαρξισμού-λενινισμού-σταλινισμού με τις παυλίτσες, ή αλλιώς αποκαλούμενη και ως ΔΙΑΜΑΤ⁴²),

42. ΔΙΑΜΑΤ: Πρόκειται για την γνωστή συντομογραφία για το «διαλεκτικό υλισμό», τη σχολαστική εκδοχή της μαρξιστικής φιλοσοφίας που ιδρύθηκε τη δεκαετία του 1920 από τους μαθητές του Γ. Β. Πλεχάνοφ [Γεοργίη Βαλεντινοβίτς Πλεχάνοφ, 1856-1918, Ρώσου επαναστάτη, συγγραφέα και σπουδαίου θεωρητικού] μεταξύ αυτών πιο σημαντικό τον Α. Ντεμπόριν. Ο Ντεμπόριν υποστήριζε ότι η μαρξιστική φιλοσοφία, ο διαλεκτικός υλισμός, αποτελείται από τρία βασικά μέρη: την

δηλαδή ένα ισχυρό εργαλείο χειραγώγησης και ελέγχου της θεωρίας, της επιστήμης, της πραγματικότητας εν γένει.⁴³ Αλλά θα ήταν κάτι εντελώς διαφορετικό που θα συντηρούσε την πίστη στον επαναστατικό μαρξισμό, θα έπιανε ξανά το νήμα από την αρχή σε μια προσπάθεια να επανασυνδεθεί η φιλοσοφία και η θεωρία με τα επαναστατικά προτάγματα του μεγάλου Οκτώβρη, ένα θεωρητικό εργαλείο στην υπηρεσία του αγώνα της ανθρωπότητας προς την πραγματική χειραγώγηση τόσο στην «Ανατολή» όσο και στην «Δύση». Φυσικά, κάθε προσπάθεια για τη συγκρότηση μιας τέτοιας φιλοσοφίας, προκαλούσε τον αντίπαλο στο δικό του έδαφος, αμφισβητούσε τα αποκλειστικά του δικαιώματα και αρμοδιότητες στον μαρξισμό και επομένως συνιστούσε πράξη πολύ περισσότερο επικίνδυνη από κάθε άλλη μαρξιστική ανταρσία. Τελικά, όλα αυτά θα έκαναν τον πεπεισμένο μαρξιστή φιλόσοφο πολύ περισσότερο μισητό στην ίδια του τη χώρα από αυτούς που ο ίδιος είχε καταστήσει αντικείμενο της φιλοσοφικής του κριτικής. Και αυτά ήταν, ανάμεσα σε πολλά άλλα, ο θετικισμός, η συνδεδεμένη με αυτόν τυπική λογική, η μαθηματικοποίηση και κυβερνητικοποίηση της φιλοσοφίας, η μετατροπή της σε θεραπευαίνιδα των διαφόρων επιστημών, η δήθεν «επιστημονικοποίηση», «απανθρωποποίηση», «αντικειμενοποίηση» και «υλοποίηση», «πραγμάτωση» του μαρξισμού, η αποκοπή του μαρξικού έργου από τις θεωρητικές πηγές και τα προτάγματά του στο όνομα της κάθαρ-

υλιστική διαλεκτική ως γενική επιστημονική μεθοδολογία (που περιλαμβάνει τη θεωρία της γνώσης): τη διαλεκτική της φύσης ως μεθοδολογία των φυσικών επιστημών (επιστημονικο-ιστορικός υλισμός): τη διαλεκτική της ιστορίας (ιστορικός υλισμός)». (Στο Α. Ντεμπόριν, *Διαλεκτική και φυσικές επιστήμες*, Μόσχα-Λένινγκραντ 1929, σ.23).

43. Εδώ η *πανουργία του Λόγου* του Χέγκελ και η *πανουργία της ιστορίας* του Μαρξ συνέπραξαν με αξιοθαύμαστο τρόπο και ταύτισαν τους πολέμιους του Χέγκελ με ό,τι πιο μυστικιστικό περιλάμβανε στο σύστημά του ο μεγάλος Γερμανός στοχαστής, το οποίο ο Μαρξ, παρ' όλη την αναγνωρισμένη εκτίμηση στο έργο του, υπέβαλε σε σφοδρή κριτική.

σης των «εγγελιανών απομεινاريών» σε αυτό, η δικιότητα του Μαρξ σε «νε-αρρό εγγελιανό» των *Χειρογράφων* και «ώριμο επιστήμονα» του *Κεφαλαίου*. Όλα αυτά, η ευγενική και με λεπτούς τρόπους φιγούρα του Ιλιένκοφ, έχοντας απόλυτη επίγνωση των κινδύνων που παραδοκούσαν, τόλμησε να τα θέσει απέναντι και να τα υποβάλει στο καμίνι της αυθεντικής κριτικής σκέψης.⁴⁴

Τόσο από τη *Διαλεκτική του αφηρημέ-νου και του συγκεκριμένου* όσο και γε-νικότερα από το έργο του φιλοσόφου, προκύπτουν πολύ σημαντικά στοιχεία τα οποία πιστεύουμε ότι έχουν μεγάλη δια-χρονική και θεωρητική σημασία. Ανάμε-σά τους, ως κυριότερα συγκαταλέγονται η διασαφήνιση του προβλήματος της σχέσης της τυπικής με τη διαλεκτική λογική και η κατανόηση της σκέψης όχι ως αποκλειστικά ψυχικής λειτουργίας των μεμονωμένων ατόμων, αλλά ως συλλογική, σε αντικειμενικές λογικές μορφές ενσάρκωμένης και διαδραμα-τιζόμενη, ψυχική (νοητική) παραγωγή και αναπαραγωγή, η οποία αντικειμενο-ποιείται και εμπραγματώνεται όχι μόνο στην γλώσσα, αλλά και στο έργο των ανθρωπίνων χεριών. Ο εστιασμός του Ιλιένκοφ στη μέθοδο ανάβασης από το αφηρημένο στο συγκεκριμένο ως τον

μοναδικά πραγματικό δρόμο προς την αληθινή γνώση, και σε μια διαλεκτική ως διαδικασία δημιουργίας συγκεκρι-μένων αφαιρέσεων που είναι ικανές να «αποσυνθέσουν, να διασπάσουν σε τεμάχια και να τεμαχίσουν τη διαλεκτι-κή της πραγματικότητας» με σκοπό να δημιουργούν εννοιακά συγκεκριμένους ιστορικούς προσδιορισμούς (αφαιρέ-σεις, έννοιες, κατηγορίες), «ιδεατά» και «ιδεώδη» (η μαρξιστική έννοια της αξί-ας αποτελεί το κατεξοχήν παράδειγμα μιας τέτοιας αφαίρεσης), επαρκή και κατάλληλα στο θεωρητικό ξεκλείδωμα των φαινομένων της, την αποκάλυψη των εσωτερικών και ιστορικών σχέσεων μέσα στην αδιάφανη αρχικά μάζα του εμπειρικού υλικού, αποτελούν πολύ σοβαρή παρακαταθήκη για την υλιστική διαλεκτική. Οι συγκεκριμένες αφαιρέ-σεις και η μετάβαση από το αφηρημένο στο συγκεκριμένο συνιστούν κατά κά-ποιο τρόπο τη μορφή με την οποία το συγκεκριμένο αυτοπαρουσιάζεται, την οδό μέσω της οποίας η νόση ιδιοποι-είται το συγκεκριμένο, που στο τέλος του γνωστικού κύκλου, ως συγκεκριμε-νοποιημένο θεωρητικά πλέον συγκεκρι-μένο, καθίσταται αφετηρία μιας νέας κρίσιμης και καθοριστικής κίνησης, μιας μετάβασης της σκέψης πίσω στην απο-τελεσματική, μεταμορφωτική και εξαν-θρωπισμένη, πρακτική δραστηριότητα στον κόσμο.⁴⁵

44. Έτσι φαίνεται να εξηγείται και ένα ιστορικό δεδομένο που εκ πρώτης όψεως για κάποιον στις μέρες μας φαντάζει παράδοξο. Στην δεκαετία του '60 η θετικιστική φιλοσοφία απολάμβανε στη Σοβιετική Ένωση πολύ ευνοϊκότερη κριτική από ό,τι το φιλοσοφικό έργο του Ιλιένκοφ. Ακόμη και κατά την περίοδο της λογοκρισίας των έργων της «Δύσης» μεταφράστηκαν και εκδόθηκαν στη σοβιετική Ρωσία σχεδόν όλες οι εργασίες των κλασικών του δυτικού θετικισμού και νεοθετικισμού. Το φαινομενικό αυτό παράδοξο εξηγείται από το εξής στοιχείο που λει-τουργούσε για όλη την κοινωνία και απέρριε από τους άνωθεν κυρίαρχους ιδεολογικούς κύκλους, δηλαδή την απλή προσταγή: «Ασχοληθείτε με σιδή-ποτε, γράψτε οτιδήποτε αλλά μην αγγίζετε για κανένα λόγο την επίσημη εκδοχή του μαρξισμού». Μια απλή και καλά φυλαγμένη αρχή της πολιτικής στο πεδίο της φιλοσοφίας που εξηγεί το γιατί να παραμείνει κάποιος δημιουργικός μαρξιστής την περίοδο των «μαρξιστών» ήταν πολύ δυσκολότερη υπόθεση από το να προπαγανδίζει τον Άγιερ, τον Κάρναρ, τον Πό-περ και άλλους.

45. Τώρα είναι περισσότερο σαφές γιατί, παρά τον αρχικό τίτλο του έργου ως *Η διαλεκτική του αφη-ρημένου και του συγκεκριμένου στην επιστημονική και θεωρητική σκέψη* που παραπέμπει σαφώς στο γεγονός ότι ο Ιλιένκοφ θεωρούσε και επεξεργάστηκε τη μέθοδο της ανόδου από το αφηρημένο στο συγκεκριμένο σε γενικότερο πλαίσιο που δεν περιοριζόταν μόνο στα οικονομικά φαινόμενα και στη ανάλυση του *Κεφαλαίου*. Ο Π.Κ. Φεντοσέεφ [Πέτρ Νικολάεβιτς Φεδοςέεφ, 1908-1990, Σοβιετικός φιλόσοφος, κοινωνιολόγος, μέλος της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΣΕ από το 1941 ως το 1955, διευθυντής του Ιν-στιτούτου Φιλοσοφίας (1955-62) και αντιπρόεδρος της Ακαδημίας Επιστημών (1962-67) έκρινε ότι η μέθοδος έπρεπε να καταδειχθεί ότι αναφερόταν μόνο στο *Κεφάλαιο* και έτσι τροποποίησε ουσιαδώς τον τίτλο του βιβλίου. Έτσι, λοιπόν, ο «εγγελιανός» για το σύστημα Ιλιένκοφ είχε το ελεύθερο να αναφέρε-ται σε μία μέθοδο που ούτως ή άλλως ήταν ήσσονος

Επιπλέον, δεν είναι ήσσονος σημασίας το γεγονός ότι ο Ιλιένκοφ, πέραν του ότι αποκατάστησε τον επιστημολογικό ρόλο της διαλεκτικής ως διαλεκτική των επιστημών σε αντιπαράθεση (αλλά και συνύπαρξη) με τη λογική των επιστημών, συνέδεσε τη διαλεκτική μέθοδο και σκέψη με ρίζες της που ανιχνεύονται βαθιά μέσα στην ιστορία και ξεπερνούν κατά πολύ το ιστορικό πλαίσιο των δύο τελευταίων αιώνων. Ανέδειξε έτσι τον θεμελιώδη ρόλο της ως κριτική μορφή κοινωνικής συνείδησης προσανατολισμένης στη σύλληψη της κίνησης και των προϋποθέσεων αλλαγής και επαναστατικού μετασχηματισμού του κόσμου. Με αυτή την έννοια είναι ξεκάθαρο πως η *Διαλεκτική του αφηρημένου και του συγκεκριμένου* αποτελεί πρωτίστως και κυρίως ένα φιλοσοφικό πόνημα, που παρά την ιδιαιτερότητα της μορφής έκθεσής του ως μια αμιγώς φιλοσοφική ανάλυση της γνώσης, της νόησης και της επιστημονικής μεθόδου (που οφείλεται εν πολλοίς στην συγκεκριμένη ιστορική συγκυρία), όσον αφορά το περιεχόμενο, επαναφέρει τη φιλοσοφία στην κοίτη της, ως κυρίως ενασχόληση με τις έννοιες, το ρόλο που αυτές διαδραματίζουν καθώς και το περιεχόμενο και την αξία που έχουν για τη διαμόρφωση της κοινωνικής συνείδησης. Παραφράζοντας κάπως μία έκφραση του Γάλλου φιλοσόφου του 20ού αιώνα Ζιλ Ντελέζ θα ρωτούσαμε: άραγε τι θα άξιζε ένας φιλόσοφος για τον οποίο θα μπορούσαμε να πούμε πως ούτε μία έννοια δεν αναστοχάστηκε ή δεν δημιούργησε; Ή διευρύνοντας λίγο ακόμη το ερώτημα: Πού άραγε θα βρισκόταν η φιλοσοφία και η κατανόηση της θέσης του ανθρώπου στον κόσμο, αλλά και ο ίδιος ο μαρξισμός, χωρίς τον Ηράκλειτο, τον Πλάτωνα, τον Σπινόζα, τον Καντ, τον Χέγκελ, τον Μαρξ, χωρίς την διαλεκτική εν γένει στις διάφορες ιστορικές τις ενσαρκώσεις και παραλλαγές; Ο Ιλιένκοφ

ήταν αποφασισμένος να υπερασπίσει αυτή τη μακραίωνη παράδοση με κάθε τίμημα. Φυσικά, από το έργο του προκύπτει ότι σε όλη του τη ζωή ποτέ δεν έπαψε να πιστεύει πως αυτό το καθήκον είναι άρρηκτα συνδεδεμένο με μια συστηματική έκθεση της διαλεκτικής λογικής και των κατηγοριών της, που όμως, και αυτό είναι πολύ κρίσιμο ως προς το περιεχόμενο ενός τέτοιου εγχειρήματος, «δεν μπορεί να το επωμισθεί ένας άνθρωπος» αλλά, με τα δικά του λόγια, «αυτή πρέπει να είναι μια εργασία συλλογική»⁴⁶.

Και ένα τελευταίο σημείο που θεωρούμε πως πρέπει να επισημανθεί: η οικοδόμηση μιας διαλεκτικής ως λογικής της θεωρίας της γνώσης ποτέ δεν αποτελούσε για τον Ιλιένκοφ αυτοσκοπό, ένα αμιγώς ακαδημαϊκό καθήκον αποσπασμένο και αποκομμένο από τους πραγματικούς σκοπούς της οικοδόμησης μιας άλλης κομμουνιστικής κοινωνίας. Αντιθέτως, έβλεπε την υλιστική διαλεκτική με τα καθαρά μάτια του Μαρξ, δηλαδή ως λογική του κομμουνισμού. Συνειδητοποιούσε ότι η επίλυση των σύνθετων προβλημάτων του μετασχηματισμού του ανθρώπου και της κοινωνίας απαιτεί την εκμάθηση της τέχνης της ανεξάρτητης, σύνθετης και πολύπλευρης σκέψης, της καλλιεργημένης αισθητικότητας και κυρίως της φαντασίας, δηλαδή «της ικανότητας να βλέπεις με τα μάτια του άλλου», όπως συνέθιζε να λέει, και ακριβώς αυτή η εργασία δεν είναι καθόλου εύκολη. Για να γίνει αυτό κατορθωτό, θα πρέπει όλη η διδακτική, στηριγμένη στις παλιές αντιλήψεις για τη σκέψη του αφηρημένου και του συγκεκριμένου, του γενικού προς το επιμέρους, της ποσότητας προς την ποιότητα, της σκέψης μας προς τον αισθητηριακά αντιληπτό κόσμο. Όμως, η ανάπτυξη αυτής της προβληματικής του έργου του, που αποτελεί μια πολύ πλούσια, διαχρονική και επίκαιρη παρακαταθήκη και που συνδέεται και με την προσωπική του εμπλοκή στο επονομαζόμενο πείραμα του Ζα-

σημασίας προϊόν και απομεινάρια και της «εγγεληνής επιρροής στον Μαρξ» και επομένως προ πολλού ξεπερασμένη θεωρητικά εν σχέσει με την «πολύ προχωρημένη» θεωρητικά, κομματική διανόηση.

46. Ιλιένκοφ, 1983: 271.

γκόρσκ⁴⁷, απαιτεί ξεχωριστή πραγμάτευση και δεν μπορεί να γίνει εδώ.

Κατακλείδα

Σήμερα η εποχή και η χώρα στην οποία έζησε και στοχάστηκε ο Ιλιένκοφ δεν υπάρχουν πια. Ο ίδιος ο 20ός αιώνας τελείωσε και όπως έλεγε και ο μαρξιστής ιστορικός Έρικ Χομπσμπάουμ «ο παλιός αιώνας δεν τελείωσε καλά». Όμως και ο καινούργιος δεν ξεκίνησε καλά θα συμπληρώναμε εμείς, και το κυριότερο, φέρει στις πλάτες του κληροδοτημένα και ανεπίλυτα όλα τα προβλήματα του προκατόχου του. Οι ιστορικές εξελίξεις σε αυτόν πραγμάτωσαν με δόλιο και αρνητικό τρόπο μία εξίσωση για την οποία είχε προειδοποιήσει ο Ιλιένκοφ: «Στην πραγματικότητα η διαφορά και εναλλακτική που συζητούμε ποσώς περιλαμβάνει την αντίθεση ανάμεσα σε “Δύση” και “Ανατολή” και τις αντίστοιχες με αυτές παραδόσεις. Υφίσταται ή δεν υφίσταται ατομική ιδιοκτησία, αυτό είναι το ερώτημα. Αυτό είναι το σκληρό δίλημμα, αυτή είναι η αδυσώπητη εναλλακτική ενώπιον της οποίας βρίσκεται στις μέρες μας κάθε χώρα, κάθε έθνος και τελικώς και κάθε άτομο. Και είναι αδιάφορο που αυτά βρίσκονται στη Δύση ή στην Ανατολή. Επομένως, το σύνορο ανάμεσα στη “Δύση” και στην “Ανατολή” δεν βρίσκεται ούτε στον Έλβα ούτε στο “τείχος” του Βερολίνου, αλλά πολύ βαθύτερα. Διαπερνά την καρδιά όλου του σύγχρονου πολιτισμού και δεν συμπίπτει με τα γεωγραφικά όρια και πολιτικά σύνορα του σύγχρονου κόσμου. Διαπερνά όχι μόνο τα κόμματα εντός της ίδια χώρας, αλλά συχνά, ακόμα και την καρδιά και το μυαλό του ίδιου και του αυτού προσώ-

που. Ενώπιον αυτής της εναλλακτικής στεκόμαστε και εμείς οι θεωρητικοί. Είναι καθήκον μας να την ερευνήσουμε επί της ουσίας, με καθαρά θεωρητικούς όρους, να διασαφηνίσουμε μέχρι το τέλος όλες τις θεωρητικές προϋποθέσεις που βρίσκονται ή δύνανται να βρίσκονται στη βάση για την επιλογή της μιας από τις δύο θέσεις».⁴⁸

Η ανάγκη για ζωντανά και διαφορετικά μοντέλα σκέψης, που θα μετουσιώνονται σε όρους αναζήτησης και δράσης για την επίτευξη των ανεκπλήρωτων κοινωνικών ουτοπιών, που τουλάχιστον δύο αιώνες τώρα συνταράζουν με σφοδρότητα τις κοινωνίες σε «Δύση» και «Ανατολή», θέτοντας το ζήτημα της ριζικής αλλαγής τους, με προεξάρχουσα ανάμεσά τους την ουτοπία και το όραμα του κομμουνισμού που караδοκεί στην καρδιά της πραγματικότητας, παραμένει επίκαιρη και αδήριτη. Εξίσου σημαντική παραμένει η ανάγκη για ζωντανή και αυθεντική κριτική διαλεκτική σκέψη, ως κρίσιμο παράγοντα στην πορεία της ζωής των ανθρώπων, αλλά και αιχμηρό και αναντικατάστατο διανοητικό μέσο στην κατανόηση και τον αγώνα της ανθρωπότητας για την επίλυση των άλυτων προβλημάτων της εποχής, με κεντρικό την καταστροφική για τον άνθρωπο και τη φύση, ολοκληρωτική πορεία του σύγχρονου καπιταλισμού. Παραμένουν αλώβητες οι συνθήκες και εκμεταλλευτικές και καταπιεστικές, συστημικές δομές, αλλά και η άσβεστη λαχτάρα των ανθρώπων για τον ριζικό μετασχηματισμό τους. Θεωρούμε, πως σε αυτό το πλαίσιο αναγκών και αναζητήσεων. ο Έβελντ Βασιλιεβιτς Ιλιένκοφ ήταν ο Σοβιετικός φιλόσοφος που με τον τρόπο του σκέπτεσθαι και φιλοσοφείν που υπέδειξε, ίσως έκανε τα περισσότερα από κάθε άλλον στη μεταπολεμική περίοδο στην χώρα του, και όχι μόνο σε αυτήν, για την ανάπτυξη της υλιστικής διαλεκτικής και τη μετατροπή της, από θεραπευαίδη των επιστημών και περιθωριακή επαγγελματική ή στείρα

47. Загорский эксперимент (Το πείραμα του Ζαγκόρσκ): Πρόκειται για μια πρωτότυπη επιστημονική έρευνα σε σχέση με την ανάπτυξη του ανθρώπινου ψυχισμού στο πρότυπο εκπαιδευτικό ίδρυμα για κωφάλα και τυφλά παιδιά στο Ζαγκόρσκ (σήμερα Σεργκιέφ Πόσαντ), υπό τη διεύθυνση του διακεκριμένου Σοβιετικού ψυχολόγου Αλεξάντρ Ιβάνοβιτς Μεστσεριακόφ (Α.И.Мещеряков, 1923-1974).

48. Ιλιένκοφ, 2017β: σελ. 191.

ακαδημαϊκή απασχόληση, σε πραγματική γέφυρα ανάμεσα στις διαφορετικές «κοινοτήρες», τις επιστήμες της φύσης και της κοινωνίας, την φιλοσοφία και την τέχνη.

Ο Ιλιένκοφ συνέβαλε σημαντικά στην κατάδειξη της δυνατότητας θεμελίωσης, με προϋπόθεση επίπονες συλλογικές εργασίες και συλλογικούς αγώνες, ενός νέου τύπου απελευθερωτικής λογικότητας, μακριά και πέρα από τον κλασικό, ποσοτικό, πραγματιστικό, και αποξενωτικό, γερασμένο λόγο της «νεωτερικότητας», μακριά και πέρα από το θετικισμό, την κρυμμένη αποθέωση του καπιταλιστικού ή μικροαστικού λόγου αλλά και τον μυστικισμό, τον δίδυμο αδερφό τους, στην ανάδειξη της ανάγκης μιας μη κλασικής, μη γραμμικής, μαρξικής λογικότητας, που στην καρδιά της θα βρίσκονται οι κατηγορίες της ποιότητας, της αντίθεσης και της επαναστατικής ανθρώπινης πράξης. Θεωρούμε ότι ως προς όλα τα παραπάνω, οι νέοι και ανεξερεύνητοι θεωρητικοί και φιλοσοφικοί δρόμοι και μονοπάτια που άνοιξε εξακολουθούν να έχουν διερευνηθεί μόνο ως προς την αρχή τους. Το έργο του θα εξακολουθεί να μας απασχολεί, τόσο ως μια πολύ σημαντική και πολύτιμη ιστορική μαρτυρία για τις ποικίλες και όχι πάντοτε ορατές μορφές που μπορεί να παίρνει η ταξική αναμέτρηση της ανθρωπότητας με τον κόσμο του κεφαλαίου, όσο και για τις ατραπούς, αντιθέσεις και αντιφάσεις του μεγαλύτερου χειραφετητικού εγχειρήματος της ανθρωπότητας στον προηγούμενο αιώνα. Και πρωτίστως και κυρίως, ως «πηγή ιδεών» και πολύτιμος συνοδοιπόρος,

που με τον έντονο, σθεναρό, ρωμαλέο και ιδιαίτερο, δικό του τρόπο θα βρίσκεται εκεί να μας υπενθυμίζει πως η βαθιά ρωγή που άνοιξαν στο σώμα του πολιτισμού ο Μαρξ και η διαλεκτική μαρξική σκέψη δεν έχει ακόμη κλείσει, αλλά θα συνεχίσουν να διαδραματίζουν τον απελευθερωτικό τους ρόλο και στο μέλλον, μέσα από όποιες διαιδαλώδεις ή ακόμη και εφιαλτικές παρακαμπτήριους μάς επιφυλάσσουν οι κλυδωνισμοί του παρόντος και η «πανουργία της ιστορίας».

Θα συνηγορούσε παράλληλα εκ μέρους μας η μη αναφορά στη δυσκολία του εγχειρήματος, που ανέλαβαν να φέρουν σε πέρας οι μεταφραστές και επιμελητές της ελληνικής έκδοσης, γεγονός που εξηγεί τις ελάχιστες ατέλειες και τις εξίσου πολύ λίγες, κατά την άποψή μας πάντα, άστοχες μεταφραστικές επιλογές, που δεν μειώνουν καθόλου το συνολικό αποτέλεσμα και το «βίωμα» στο οποίο οδηγούμαστε από την ανάγνωση του πονήματος. Κατανοούμε απόλυτα ότι κάθε προσπάθεια για την ανάκτηση και επανεξέταση αυτής της κληρονομιάς δεν μπορεί παρά να είναι επίπονη και με μεγάλες απαιτήσεις πνευματική εργασία, ωστόσο αποτελεί μια εργασία ουσιαστική, επίκαιρη και διαχρονική και με αυτή την έννοια θεωρούμε πως αξίζει τον κόπο, τόσο για τους συντελεστές, όσο και για μας τους αναγνώστες, που πλέον έχουμε στη διάθεσή μας και στην ελληνική γλώσσα ένα αξιοσημείωτο κλασικό έργο της μαρξιστικής γραμματείας, που δύναται, και ίσως θα πρέπει, να προσλάβει ιδιαίτερη θέση στις μελλοντικές συλλογικές, θεωρητικές, αναζητήσεις, ανασυνθέσεις και συναντήσεις. **T**

b

Έγγελς, Φ. (2006), *Αντι-Ντύρινγκ*, Αθήνα, Εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή.

Ιλιένκοφ, Ε. (2017α), *Η διαλεκτική του συγκεκριμένου και του αφηρημένου στο Κεφάλαιο του Μαρξ*, Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Ένεκεν.

Ιλιένκοφ, Ε. (2016), *Η διαλεκτική του Ιδεατού*, Τρίκαλα, Εκδόσεις Επέκεινα.

Ιλιένκοφ, Ε. (1983), *Η διαλεκτική λογική, δοκίμια ιστορίας και θεωρίας*, Αθήνα, Εκδόσεις Gutenberg.

Ιλιένκοφ, Ε. (2017β), «Ο Μαρξ και ο δυτικός κόσμος», *Τετράδια Μαρξισμού* (4/2017, β' μέρος), Αθήνα, Εκδόσεις ΚΨΜ.

Μαρξ, Κ. (1989, 1990, 1992), *Βασικές γραμμές της κριτικής*

της πολιτικής οικονομίας (Grundrisse Der kritik Der Politischen Okonomie) 1857-1858, τομ. Α' 1989, τομ. Β' 1990, τομ. Γ' 1992, Αθήνα, Εκδόσεις Στοχαστής.

Μαρξ, Κ. (2014), *Κείμενα από τη δεκαετία του 1840, μια ανθολογία (Παρισινά Χειρόγραφα 1844*, Αθήνα, Εκδόσεις ΚΨΜ (σελ. 205-322).